

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Lukáš Svoboda

ODZBROJENÍ:

Vývoj bilaterálních smluv mezi USA a Ruskem

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Doc. JUDr. Jan Ondřej, CSc., DrSc.

Katedra mezinárodního práva

Datum uzavření rukopisu: 7. dubna 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou prací na téma „ ODZBROJENÍ: Vývoj bilaterálních smluv mezi USA a Ruskem“ vypracoval samostatně, pod vedením Doc. JUDr. Jana Ondřeje, CSc., DrSc. za použití všech, pro mne dostupných zdrojů, jak knižních, tak internetových. Tato práce nebyla využita k získání jiného ani stejného titulu.

V Praze, dne 7.dubna 2014

Lukáš Svoboda

Poděkování:

Zde bych velmi rád poděkoval vedoucímu mé diplomové práce panu doc. JUDr. Janu Ondřejovi, CSc., DrSc. za poskytnutou odbornou pomoc, nápomocné rady a připomínky k psaní práce. Samozřejmě mé díky patří i lidem, kteří mi ochotně pomohli s určitými problémy, abych mohl práci zdárně dokončit.

Obsah

Úvod	5
1. Základní pojmy	8
1.1. Pojem odzbrojení a jeho srovnání s dalšími pojmy	8
1.2. Právo odzbrojení jako odvětví mezinárodního práva	10
1.3. Prameny práva odzbrojení	14
1.4. Vývoj, cesta ke vzniku OSN.....	17
2. Vývoj po 2. světové válce.....	21
2.1. Smlouva SALT I.....	32
2.2. Smlouva SALT II	36
2.3. Smlouva INF.....	41
3. Vývoj po konci studené války.....	44
3.1. Smlouva START a smlouva START II.....	45
3.2. Smlouva SORT	49
4. Smlouva NEW START a její srovnání s předešlými smlouvami.....	54
4.1. Kontrola	59
5. Systém kontroly dodržování dohod	65
5.1. Metody, prostředky, procedury kontroly	67
Závěr	73
Použitá literatura.....	76

Úvod

Cílem mé práce je seznámit čtenáře se zásadními historickými událostmi a poskytnout jim ucelený obraz o problematice bilaterálních smluv mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací v oblasti jaderného odzbrojení, jak vyplývá již ze samotného názvu této práce. Práce poskytuje historický přehled nejdůležitějších jednotlivých bilaterálních smluv, včetně procesů jejich uzavírání, k nimž dochází od vzniku hrozby, kterou sebou jaderná zbraň přináší, až po současnost, která je představována smlouvou New START. Bilaterální smlouvy jsou uzavírány v první řadě mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací, které v novodobých dějinách sehrály nejvýznamnější roli. Cílem mé práce neměl být výčet přesně daných technických a odborných detailů a parametrů, které smlouvy obsahují, ale vzhledem k odbornosti smluv a dalších návazností se nešlo vyhnout detailnějšímu popisu v určitých pasážích.

Toto téma jsem si vybral z několika důvodů. Jaderné zbraně jsou zvláštním a nebezpečným fenoménem a to již od dob svého vzniku až po současnost. Také proto, že jde o otázku, která zůstává stále aktuální a neměli bychom ji nijak podceňovat. Což prohlásil i bývalý Generální tajemník OSN Kofi Annan při zahájení konference signatářů Smlouvy o nešíření jaderných zbraní 24. dubna 2000 v New Yorku: „jaderný konflikt je i na začátku nového století strašlivou, ale reálnou možností, s níž lidstvo musí počítat.“

V práci bych chtěl nastínit složitost procesu odzbrojení a ukázat všechny aspekty, které tento proces ovlivňují. Z jednotlivých rozborů smluv je možné spatřovat na jaké překážky obě velmoci při uzavírání smluv narážejí. Nejedná se pouze o stanovení limitu zbraní, ke kterému se strany zavazují, mnohdy jsou kamenem úrazu definice jednotlivých zbraní či zbraňových systémů, provázanost smluv s dalšími problematickými body, stejně jako stanovení kontrolních mechanismů. Svou roli zde ovšem hrají i závazky, jakými jsou velmoci vázány vůči ostatním státům, které představují jejich spojence, především pak prvek nejdůležitější a tím je zajišťování mezinárodního míru a bezpečnosti.

První smlouvy v této oblasti se zaměřovaly především na udržení mezinárodního míru a bezpečnosti a snaze předejít vypuknutí války a to především stanovením limitů pro jednotlivé zbraně, ale také stanovením podmínek pro testování. Postupem času se smlouvy vyvíjely následně s vývojem společnosti. Nestanovují již pouze limity zbraní a zbraňových systémů, ale zabývají se i podmínkami pro omezování poskytování jaderného materiálu, nakládání s jaderným materiálem, způsobem skladování a uchovávání jaderných zbraní, stejně jako možností kontroly dodržování ustanovení smlouvy.

Primárním pramenem pro mne byly originální texty smluv, včetně protokolů a doplňujících stanovisek a prohlášení, české publikace především pana docenta J. Ondřeje *Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti*, pana doktora J. Mrázka *Právo mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení*, M. Tůmy *Jaderné odzbrojení: Utopie, nebo projev politického realismu*, paní P. Kuchyňkové a P. Suchého *Vývoj a výsledky procesů kontroly zbrojení a odzbrojení*, pana V. Pitschamana *Jaderné zbraně: Nejvyšší forma zabíjení*, dále zahraniční publikace, články, komentáře a v neposlední řadě také mediální archiv Mediasearch, který je databází periodik a článků vydávaných v ČR.

Práce je rozdělena do 5 bloků, které postupně mapují historický vývoj jednotlivých zemí a s tím i spojený vývoj uzavírání jednotlivých smluv.

První kapitola vymezuje jednotlivé pojmy, jejichž definice jsou velmi důležité pro lepší pochopení a snadnější orientaci v problematice, také dostatečnou analýzu smluv a jejich zasazení do kontextu mezinárodního práva a dále se zaměřuje na profilaci OSN v rámci odzbrojení.

Druhá kapitola se zabývá vývojem bilaterálních smluv mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací (dříve Svazem sovětských socialistických republik), jednání s nimi spojených o omezení zbrojení po 2. světové válce a jejich strategických koncepcí. V samotném úvodu této kapitoly jsem nemohl opomenout ani smlouvy multilaterální, přestože Spojené státy americké a Ruská federace byly pouhými smluvními stranami a to z důvodu toho, že měly pro oblast odzbrojení a pozdější bilaterální dohody obou velmocí značný vliv. Jedná se o *Smlouvu o zákazu zkoušek v atmosféře, v kosmickém prostoru a pod vodou* a o *Smlouvu o úplném zákazu jaderných zkoušek*. Dále se práce zabývá samotnými bilaterálními smlouvami *SALT I, ABM, INF*.

Třetí kapitola pojednává o smlouvách přijímaných již v důsledku změny politického klimatu po konci studené války, tedy v rámci uvolněnějších vztahů Spojených států amerických

a Ruské federace. Tyto změny byly příhodné pro novou úpravu oblasti zbrojení a odzbrojení a potvrzení nové politické situace, obzvláště po vyhoceném období jakým je studená válka, kdy byl svět nejbližší svému zániku v důsledku možnosti použití jaderných zbraní. Jedná se o smlouvy *START* a smlouvu *SORT*. Obě kapitoly popisují smlouvy pouze rámcově a to i vzhledem k období, které se práce snaží vzhledem k dostatečnému nastínění historického kontextu vystihnout.

Ve čtvrté kapitole se podrobněji věnuji smlouvě *New START*, která by měla být stěžejní částí práce. Snažím se poukázat na to, jak se inspirovala z předchozích smluv, nastínit její pozitiva a negativa, zda je natolik průlomová a jestli se naplňují její očekávání.

System kontrol v odzbrojovacích smlouvách a kontrolní opatření jsou popsány v páté kapitole. Této problematice jsem věnoval celou kapitolu především proto, abych určitým způsobem analyzoval jednu z podstatných složek odzbrojovacích smluv. Ta prolíná celou tuto práci, neboť o ní nalezneme zmínku snad v každé z kapitol. Kontrolní opatření jsou jedním z prvků smlouvy, prostřednictvím kterých můžeme jednotlivé smlouvy srovnávat. Právě vývoj kontrolních mechanismů je odrazem politického vývoje ve světě. Zatímco v době studené války byly využívány pouze obecné kontrolní mechanismy, společně s uvolněním napětí a nárůstem důvěry mezi jadernými velmocemi USA a Ruskem, docházelo k zavádění stále propracovanějších systémů kontroly. Z toho důvodu jsem si zvolil popis jednotlivých kontrolních opatření, protože právě jeho prostřednictvím je možné detailní srovnání vývoje jednotlivých smluv.

1. Základní pojmy

Hned v úvodu této práce je třeba se zabývat několika základními pojmy, které nás budou provázet celou prací a jejichž objasnění je základem každé analýzy. Má předejít případným nedorozuměním v chápání daného problému a zabránit možnému zaměňování jednotlivých pojmů.

1.1. Pojem odzbrojení a jeho srovnání s dalšími pojmy

Mezi první takové pojmy patří jeden z nejdůležitějších a stěžejních pojmů pro tuto práci a pro celé její téma a tím je pojem odzbrojení (disarmament). Ačkoliv jde o základní a pro danou práci stěžejní pojem, jeho definici nenalezneme. Pojem je obsažen v chartě OSN v čl. 11, kde však jeho definice obsažena není, pouze se zde říká, že Valné shromáždění může projednávat obecné zásady součinnosti při udržování mezinárodního míru a bezpečnosti, zahrnujíc v to zásady, jimiž se má řídit odzbrojení a úprava zbrojení, a může, pokud jde o tyto zásady, činit doporučení členům nebo Radě bezpečnosti anebo členům i Radě zároveň. Pojem „odzbrojení“ se podle J. Mrázka chápe jako opatření ke snížení rozsahu zbrojení až po úplné a všeobecné odzbrojení.¹ Pod tento pojem je tak možné zahrnovat všechna dohodnutá opatření států od omezení výzbroje až po její úplné zničení. K oblasti odzbrojení se nadále vztahují i taková opatření, která omezují sféru závodů ve zbrojení v nových směrech a mají preventivní charakter, přestože nevedou bezprostředně k částečnému faktickému snížení stavu ozbrojených sil a výzbroje.² Zpráva generálního tajemníka OSN „Studie o vztahu mezi odzbrojením a rozvojem“ z roku 1981 charakterizuje odzbrojení takto: „Odzbrojení je proces snižování stavu ozbrojených sil a vojenských výdajů: zničení nebo odstranění zbraní, ať rozmístěných nebo skladovaných, postupná likvidace kapacity vyrábět nové zbraně, uvolnění a zařazení personálu do civilního života. Konečným cílem je všeobecné a úplné odzbrojení pod účinnou kontrolou“.³

¹ MRÁZEK, J. *Právo mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení*. Praha: Academia, 1990, s. 77.

² Tamtéž, s. 77

³ Study on Deterrence, Study series 17, United Nations publication (Sales No. E.87.IX.2)

Pro účely této práce budeme vycházet z definice autorů Potočný, Ondřej, kteří odzbrojení charakterizují jako „*proces snižování stavu ozbrojených sil a vojenských výdajů, zničení nebo odstranění zbraní, ať rozmístěných nebo skladovaných, postupů likvidace kapacity vyrábět nové zbraně, uvolnění a zařazení vojenského personálu do civilního života.*“⁴

Pojem odzbrojení je třeba odlišovat od dalších pojmů, se kterými se můžeme setkat v řadě mezinárodních smluv a jiných mezinárodních dokumentů, ale i v nejrůznějších odborných dílech. Patří sem pojem omezení zbrojení (arms limitation), které můžeme vymezit jako *mezinárodně dohodnuté, nebo jednostranné opatření* kvantitativně a kvalitativně *omezující zbrojení, odzbrojené síly a jinou podpůrnou činnost*, které bývá obsaženo i v názvu smluv samotných, jako například smlouva SALT I a smlouva SALT II (Strategic arms limitation talks). Mezi smlouvy o omezení odzbrojení řadíme i smlouvy o částečném odzbrojení, na jejichž základě dochází k částečnému snížení určitých zbraní nebo ozbrojených sil. Mezi ně patří smlouva START I (Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms). Takové smlouvy mohou mít různý charakter. Mohou se týkat zákazu zkoušek zbraní, jiného šíření určitých zbraní anebo mohou vytvářet oblasti bez jaderných zbraní.

Dalším takovým pojmem, kterým se zabývá i J. Ondřej, je kontrola zbrojení (arms control), kterou publikace Disarmament fact pojímá jako mezinárodně dohodnuté nebo jednostranné opatření, které omezuje nebo jinak upravuje počet, typ, vývoj a nabytí zbraní, ozbrojených sil a jiné podpůrné činnosti.⁵ Z vymezení pojmů je patrný rozdíl od odzbrojení. Zatímco pojem odzbrojení zahrnuje vždy snížení zbraní,⁶ odzbrojení může znamenat úplnou likvidaci všech zbraní anebo pouze jednoho typu zbraní. Může být částečné, zahrnující početní snížení některých nebo všech zbraní, nebo může být místní, regionální, globální. Pojem kontroly zbrojení je oproti tomu širší. Může znamenat snížení zbrojení, ale za určitých okolností může znamenat i naopak

⁴ POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část*. 4. vyd. Praha : C. H. Beck, 2003, s. 336.

⁵ *Disarmament facts, Armaments and Disarmament Comonly Used Terms and Acronyms*. New York: United nations, 1989, s. 20.

⁶ SHEEHAN, M. *Arms Control, Theory and Practice*. Oxford, New York : Basil Blackwell, 1988

jeho zvýšení.⁷ Termín kontrola zbrojení je užíván v materiálech OSN, v dílech anglicky píšících autorů, ale můžeme jej nalézt také ve Smlouvě o otevřeném nebi z r. 1922.

Posledním pojmem z oblasti práva odzbrojení, o kterém se zmiňuje i J. Ondřej, je úprava zbrojení (regulation of armaments) nebo někdy také jako regulace zbrojení (arms regulation). Pojem užívá i Charta OSN v čl. 11 a 26. Pojem má velmi blízko k pojmu kontrola zbrojení, neboť i on může znamenat nejen snižování zbrojení, ale i jeho zvyšování. Pojem je vyjádřením opatření pro kontrolu zbrojení nebo omezení zbrojení.

Pro účely této práce budeme používat pojem odzbrojení ve smyslu skutečného odzbrojení. Zatímco opatření, která se vztahují k odzbrojení, ale nemají povahu skutečného odzbrojení, budeme označovat jako omezení zbrojení.

1.2. Právo odzbrojení jako odvětví mezinárodního práva

Po problému s definicí samotného pojmu odzbrojení vyvstává nová otázka a to, zda lze považovat odzbrojení za samostatné odvětví mezinárodního práva, či dokonce o samostatném právu odzbrojení, jakožto právu, které se vedle práva mezinárodních prostorů, humanitárního práva či práva moře, podílelo na utváření mezinárodního práva veřejného.

Vydeme-li z definice pana prof. Malenovského, tak, jak je uvedena v publikaci J. Ondřeje Odzbrojení, prostředek mezinárodní bezpečnosti, samostatné právní odvětví je „soustavou právních norem a institutů, která se vytvořila objektivně v rámci jednotného systému práva jako jeho oddělená část a která reguluje kvalitativně stejnorodé společenské vztahy na základě určitých zásad a specifickou metodou, jež v důsledku toho nabývá relativní samostatnosti a trvalosti“.⁸

Hlavními předpoklady existence právního odvětví dle teorie jsou předmět právní regulace, kdy toto kritérium je samo o sobě zřejmě nedostačující a je proto třeba brát v úvahu i jiné faktory, které je však nutné sjednotit. Předpokladem vzniku nového odvětví mezinárodního práva je existence určitého, relativně samostatného okruhu norem, které představují určitou část

⁷ SHEEHAN, M. op.cit. 6, s. 7.

⁸ MALENOVSKÝ, J. *Otázka systémů mezinárodního práva a jeho podsystémů*. Praha : SMP 21 Academia, 1988, s. 179.

z celého komplexu mezinárodního práva. Nutným předpokladem je i existence specifických zásad, na kterých dané odvětví spočívá a které vystihují povahu odvětví jako specifického systému zásad a norem mezinárodního práva, přičemž upravují mezinárodněprávní vztahy určitého druhu a plní zároveň i své specifické funkce.

Předmětem právní úpravy vlastního odzbrojení je snížení počtu zbraní, jejich likvidace.

Mezi základní zásady v oblasti odzbrojení je třeba bezesporu pokládat zásadu rovnosti a zásadu stejné bezpečnosti.⁹ Zásadou rovnosti se vyjadřuje mezinárodní rovnost, jíž se myslí právní rovnost, tedy respektování osobnosti druhého státu a zákaz vynucování příslušné smlouvy. Zatímco zásada stejné bezpečnosti, jak vyplývá z odstavce 29 Závěrečného dokumentu VS OSN v roce 1988, představuje přijetí opatření v oblasti odzbrojení, se musí uskutečňovat na takovém spravedlivém a vyváženém základě, aby bylo zajištěno právo každého státu na bezpečnost a aby žádný jednotlivý stát nebo skupina států v žádném stadiu nemohly získat výhody oproti druhým státům. V každém stadiu by cílem měla být nezmenšená bezpečnost při nejnížší možné úrovni výzbroje a ozbrojených sil.¹⁰ Obě zásady jsou základem pro jednání o smlouvách SALT I a II. mezi USA a SSSR.

Jednání o odzbrojení i samostatná smlouva o odzbrojení může být produktivní pouze tehdy, jsou-li respektovány zájmy bezpečnosti všech stran a jestliže nikdo neusiluje o jednostranné výhody¹¹. Případné nerespektování této zásady může způsobovat problémy vstupu v platnost odzbrojovací smlouvy. Jako příklad je zde možné uvést odkládání schválení smlouvy START II z roku 1993 Ruským parlamentem, jenž tyto kroky zdůvodňoval svou obavou o národní bezpečnost.

Mnozí autoři vyzdvihují odzbrojení jako možný prostředek k zajištění mezinárodní bezpečnosti, které je vázáno na redukci či úplném zrušení jaderných zbraní a zbraňových systémů. V mezinárodním právu je možné nalézt řadu právních norem z oblasti odzbrojení, přímo směřujících k zachování míru a odvrácení válečného konfliktu. Takto je možné propojit odzbrojení s mírovým urovnáváním sporů. Tento postoj, k němuž se přiklání i J. Ondřej, můžeme

⁹ MRÁZEK, J. *Právo mezinárodní bezpečnosti*. Právník, 1982, č. 8, s. 729.

¹⁰ DE CUELLAR, J. P. *OSN a odzbrojení*, Praha: Svoboda, 1985, s. 130 a násl.

¹¹ MRÁZEK, J. op. cit. 9, tamtéž

naleznout i v práci L. Oppenheima¹² o mezinárodním právu. Oppenheim poukazuje na úzkou souvislost mezi omezením zbrojení a opatřeními pro pokojné řešení sporů. Vyzdvihuje jejich mírový charakter jakožto prostředků pro posílení mezinárodní bezpečnosti. Což je možné vyčíst i ze zařazení odzbrojení mezi články 11 a 26 Charty OSN, které představují prostředky k zajištění míru a odvrácení války.

Odzbrojení má však úzký vztah i k právu ozbrojených konfliktů. Toto zařazení má svou historickou souvislost. Je vyjádřeno již v cílech a samotném jednání Haagské mírové konference z roku 1899. Společným znakem odzbrojení a omezení zbrojení je, že snižují nebezpečí vypuknutí války. Tento názor zastává J. Malenovský¹³, podle kterého norem skutečně odzbrojovací povahy je velmi málo a že naopak převažují pravidla omezující nebo jinak usměrňující zbrojení. Dochází k závěru, že není-li existence určité zbraně mezinárodním právem zakázána, implicitně
to znamená, že může být i použita v ozbrojeném konfliktu, pokud takové užití nezakazuje norma válečného práva (práva ozbrojeného konfliktu).

Přestože v této oblasti došlo v posledním desetiletí ke značnému vývoji pravidel o odzbrojení a omezení zbrojení není v oblasti mezinárodního práva nikterak větší zájem o tuto oblast. Je to dáno nejspíše tím, že tato oblast, více než která jiná, je ovlivňována mezinárodní politikou, jakož i vzájemnými vztahy mezi státy. Odzbrojovací smlouvy a smlouvy o regulaci zbrojení se od běžných mezinárodních smluv liší také tím, že zatímco plnění běžných mezinárodních smluv je zajištěno sankčním mechanismem, odzbrojovací smlouvy a smlouvy o regulaci zbrojení jsou odvislé od faktických okolností mocenské povahy, jak uvádí Č. Čepelka.¹⁴

Otázkou, zda mezinárodní právo dovoluje hrozbu použití anebo použití jaderných zbraní za jakékoliv okolnosti, se zabýval Mezinárodní soudní dvůr (International Court of Justice,

¹²OPPENHEIM, L. *International Law*, vol II Disputes, War and Neutrality, seventh edition, edited by H. Lauterpacht. New York, Toronto: Longham's, Green and co London, 1952, s. 121 a násl.

¹³MALENOVSKÝ, J. Oponentský posudek na doktorskou disertační práci ONDŘEJ, J. *Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti*, z 12. září 2006, s. 4.

¹⁴ČEPELKA, Č. *Právní garantování oblasti bez jaderných a chemických zbraní ve střední Evropě*. Praha: Sborník příspěvků k aktuálním otázkám mezinárodního práva a politiky III, 1989, s. 29.

dále ICJ) v Haagu ve svém posudku o Legalitě jaderných zbraní z roku 1996.¹⁵ ICJ složený z patnácti soudců z různých zemí posuzoval různé zásady a pravidla Mezinárodního práva až dospěl k závěru, že pro daný případ je nejvhodnější vycházet z práva o zákazu použití síly, zakotveném v Chartě OSN, a práva aplikovatelného za ozbrojeného konfliktu, jež reguluje vedení války, jakož i specifické smlouvy o jaderných zbraních. Jelikož v různých smlouvách a dohodách existují různé definice jaderných zbraní, považoval ICJ před aplikací tohoto práva za nutné vymezit charakteristické rysy jaderných zbraní. Ty se v zásadě shodují v tom, že jaderné zbraně jsou výbušná zařízení, jejichž energie vzniká fúzí nebo štěpením atomu. Tento proces uvolňuje nejen enormní množství tepla a energie, nýbrž také silné a dlouhodobé záření. Podle materiálů, které měl ICJ k dispozici, usoudil, že první dva zdroje škod jsou značně mocnější než škody, způsobené jinými zbraněmi, a že fenomén záření je vlastní pouze těmto zbraním.

Tyto charakteristické rysy činí z jaderných zbraní katastrofický prostředek, jehož destruktivní síla nemůže být udržena ani v prostoru, ani v čase. Jaderné zbraně mají potenciál zničit veškerou civilizaci a celý ekosystém naší planety“.¹⁶ ICJ rovněž dále konstatoval, že i „v extrémních okolnostech sebeobrany“ se uplatňuje humanitární právo. Nepřijal rovněž argument, že použití malých a přesně naváděných taktických jaderných zbraní by bylo v souladu s mezinárodním právem. Ačkoliv v současné době neexistuje všeobecný zákaz jaderných zbraní, jsou jaderné státy, podle tvrzení Mezinárodního soudního dvora, povinny sjednávat smlouvu vedoucí k jadernému odzbrojení.¹⁷

Výsledkem byl 34stránkový poradní posudek vydaný 8. 7. 1996 pod názvem Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, advisory opinion, General List No. 95, 8 July 1996. Součástí poradního posudku je přes 200 stránek separátních prohlášení a nesouhlasných stanovisek členů soudu. Závěry, k nimž došel při řešení otázky položené mu Valným shromážděním, jsou obsaženy v posledním paragrafu. ICJ zde konstatuje:

¹⁵ International Court of Justice. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, advisory opinion, General List No. 95, 8 July 1996.

¹⁶ TŮMA, M. *Jaderné odzbrojení Utopie, nebo projev politického realismu?*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. i., 2011, s. 24, 25.

¹⁷ TŮMA, M. op. cit. 8, tamtéž

A, že ani v obyčejovém, ani ve smluvním právu není žádné specifické oprávnění pro hrozbu nebo použití jaderných zbraní;

B, že ani v obyčejovém, ani ve smluvním právu není žádný všeobecný nebo univerzální zákaz hrozby nebo použití jaderných zbraní jako takový;

C, že jakákoli hrozba nebo použití síly prostředky jaderných zbraní, které jsou v rozporu s článkem 2 odst. 4 Charty OSN a které nesplňují požadavky článku 51, jsou protiprávní;

D, že hrozba nebo použití jaderných zbraní by také měly být slučitelné s požadavky mezinárodního práva aplikovaného v ozbrojených konfliktech, zvláště se zásadami a pravidly mezinárodního humanitárního práva, stejně jako se specifickými závazky podle smluvních ujednání, s výslovným vztahem k jaderným zbraním;

E, že z výše uvedených požadavků vyplynulo, že hrozba nebo použití jaderných zbraní by obecně byly v rozporu s pravidly mezinárodního práva aplikovaného v ozbrojených konfliktech a zvláště se zásadami a pravidly humanitárního práva; avšak z hlediska současného stavu mezinárodního práva a jeho faktických prvků, které jsou k dispozici, soud nemohl s definitivní platností dojít k závěru, zda hrozba nebo použití jaderných zbraní by byly legální nebo protiprávní v extrémní situaci sebeobrany, při níž by bylo v sázce samotné přežití státu;

F, že existuje závazek vést v dobré víře a přivést k závěru jednání vedoucí k jadernému odzbrojení ve všech jeho aspektech za přísné a účinné mezinárodní kontroly.¹⁸

1.3. Prameny práva odzbrojení

Stejně jako v mezinárodním právu veřejném i v oblasti práva odzbrojení, je možné vycházet ze tří základních pramenů práva. Normy o omezení zbrojení a odzbrojení mají specifickou

¹⁸ TŮMA, M. *Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika*, Plzeň: Ústav mezinárodních vztahů, 2011, s. 123.

povahu, která je dána tím, že se dotýkají národní suverenity, jakož i bezpečnosti států, nebo se zabývají ryze technickými aspekty odzbrojení. Stěžejními prameny práva této oblasti jsou tak mezinárodní smlouvy. Vedle nich zaujímají své místo mezi prameny i normy obyčejové a v neposlední řadě i jednostranné akty, zejména mezinárodních organizací.

Jak vyplývá z názvu samotného, hlavním předmětem této práce jsou smlouvy mezi USA a Ruskou federací (popř. bývalým Svazem sovětských socialistických republik) týkající se jaderných zbraní, jejich omezování či dokonce likvidace. Vzhledem k danému tématu považuji za vhodné, ba dokonce za nutné, zabývat se v této kapitole mezinárodními smlouvami uzavíranými v této oblasti podrobněji, především jejich uzavíráními, možnostmi odstoupení a výpověďmi smluv, popřípadě jejich zrušením. Zabýváním se touto problematikou může být přínosem pro další zkoumání smluv již konkrétních a může nám pomoci rozpoznat jejich případné odlišnosti.

Smlouvy v této oblasti se často dotýkají pro státy velmi citlivých otázek, jako jsou národní suverenity a vlastní bezpečnost států. Proto jsou státy ochotny smlouvy uzavírat jen pokud z nich nebude vyplývat nevýhoda, či nebude ohrožovat vlastní bezpečnost státu.

Právní úprava mezinárodních smluv vychází z Vídeňské úmluvy o mezinárodním právu z roku 1969, jež vstoupila v platnost roku 1980, čímž vzniká problém s aplikací v důsledku zákazu retroaktivity. V článku 62 je upravena zásada *rebus sic stantibus*, která umožňuje ukončení platnosti smlouvy v případě podstatné změny okolností, jež byly základem pro souhlas stran být vázány smlouvou a jež by měly radikální vliv na rozsah závazků, které mají být ještě plněny. Podstatné změny okolností se však nesmí dovolávat stát, jehož porušení smlouvy je důsledkem této změny. Právě touto zásadou argumentovali USA v roce 2001 v případě snahy o změnu Smlouvy o omezení systémů protiraketové obrany mezi USA a Ruskem (ABM) z roku 1972. Změnu okolností spatřovaly ve změně vztahů mezi mocnostmi. Zatímco k uzavření smlouvy došlo v době vzájemného soupeření mocností, jejich vztah se do té doby podstatně změnil. Dovolávání se této zásady by však předpokládalo souhlas Ruska, což by mohlo vést k výraznému prodloužení jednání. Ch. Ahlstrom¹⁹ soudí, že USA se rozhodly použít ustanovení

¹⁹ AHLSTROM, CH. *Withdrawal from arms control treaties*. Stockholm: SIPRI Yearbook, 2004, s. 763

o mimořádných okolnostech, protože představovaly rychlejší cestu pro odstoupení od smlouvy ABM.

Mezinárodní soudní dvůr ve svém rozsudku ve věci sporu mezi Maďarskem a Slovenskem o platnost smlouvy z roku 1977 o výstavbě vodních děl Gabčíkovo/Nagymaros²⁰ prohlásil danou zásadu za součást *obyčejového mezinárodního práva*, čímž byl překonán problém se zákazem retroaktivity a Vídeňská úmluva je tak aplikovatelná i na smlouvy uzavřené před rokem 1980 jako Smlouva o zákazu jaderných pokusů ve třech prostředích z roku 1963 a smlouva o nešíření jaderných zbraní z roku 1968.

Druhou zásadou upravující mezinárodní smlouvy je zásada *pacta sunt servanda*. Z této zásady státu plyne povinnost plnit smlouvu, kterou uzavřel a která a se stala platnou, rovněž tak i ukončení její platnosti je třeba provést podle právních pravidel mezinárodního smluvního práva, jak konstatoval Mezinárodní soudní dvůr ve svém již výše zmíněném rozsudku v případě Gabčíkovo/Nagymaros. Východisko pro ukončení platnosti smlouvy nebo účasti na ní nám poskytuje Vídeňská úmluva, která upravuje mezinárodní smluvní právo. Ve svém čl. 54 stanovuje jako možnost ukončení smlouvy dohodou smluvních stran nebo na základě ustanovení dané smlouvy. Pokud jde o možnost výpovědi nebo odstoupení od smlouvy, použijí se primárně ustanovení dané smlouvy, pokud však smlouva žádná taková ustanovení neobsahuje, aplikují se ustanovení čl. 56. Pokud jde o smlouvy o omezení zbrojení a odzbrojení je pro aplikace Vídeňské úmluvy třeba, aby státy byly její stranou a k uzavření smlouvy došlo až po vstupu Úmluvy v platnost. Pokud nelze použít žádnou z výše uvedených možností, použijí se pravidla Vídeňské úmluvy, pokud jsou vyjádřením obyčejového práva.

Svůj význam mají v oblasti omezení zbrojení a odzbrojení i mezinárodní obyčejová pravidla. Předpokladem vzniku obyčejového pravidla je dlouhodobě rozvinutá praxe států (*usus longaevis*). Obyčejová pravidla se vytvářejí na základě určité minulé praxe, což je pro oblast odzbrojení problematické, neboť v ní je třeba řešit nové otázky do budoucna, jakož i technických aspektů, jež jsou jejich součástí. Druhým předpokladem vzniku obyčejové normy je *opinio iuris*, tedy přesvědčení o právní závaznosti pravidla. I tento předpoklad je však problematický, neboť přesvědčení se nesmí opírat o politické důvody, jež jsou však

²⁰ Gabčíkovo – Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) Judgement, ICJ Reports, odst. 47.

pro oblast omezení zbrojení a odzbrojení nejčastější. Zatímco obyčejová pravidla vznikají na základě minulé praxe, odzbrojení je tvořeno spíše opatřeními týkající se snížení zbraní stojících na politickém a právním základu²¹. V oblasti omezení zbrojení a odzbrojení mají obyčejové normy svou úlohu, ačkoliv může být dosti sporná. Možnost jejich vzniku nelze opomíjet, zejména v souvislosti se zákazem jaderných zkoušek, jejichž zákaz obsahuje Smlouva o zákazu jaderných pokusů s jadernými zbraněmi v ovzduší, kosmickém prostoru a pod vodou z roku 1963.

K dokončení výčtu možných pramenů práva v oblasti omezení zbrojení a odzbrojení je třeba uvést jednostranné akty mezinárodních organizací a států. Z mezinárodních organizací má jedno z nejvýznamnějších postavení především OSN a v jejím rámci pak Valné shromáždění a Rada bezpečnosti, jež v této oblasti přijímá řadu jednostranných aktů.

1.4. Vývoj, cesta ke vzniku OSN

V průběhu doby se mění vztahy mezi státy a s tím se mění i povaha mezinárodního práva. Státy začínají spolupracovat ve stále více oblastech a uvědomují si potřebu, že případné spory je třeba řešit mírovými prostředky, tj. bez použití síly.

Jedním z nejstarších dokumentů z oblasti kontroly zbrojení je Bagotova dohoda o demilitarizaci severoamerických Velkých jezer z roku 1817. Za počátek *moderní éry* kontroly zbrojení jsou považovány Haagské mírové konference z roku 1899 a 1907. Ke konání konference dal podnět ruský car Mikuláš II. memorandem, *podle kterého se měla zabývat neúčinnějšími prostředky k zajištění dodržování skutečného a trvalého míru pro národy a předem položit meze stoupajícímu vývoji tehdejšího zbrojení.*²²

Přínos Haagských konferencí je možno spatřovat v několika ohledech. Jednak v tom, že se jednalo o konferenci světovou, oproti konferencím předchozím se jí kromě států evropských účastnily státy americké a asijské s rovností hlasů všech států. Význam pro budoucí vývoj má

²¹ ONDŘEJ, J. *Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti*. 2. rozšířené vydání, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 177

²² ONDŘEJ, J. *op. cit.* 21, s. 36

samotný výběr řešených otázek. Jejich projednávání bylo rozděleno do třech komisí. Jednalo se o otázky omezení zbrojení, úpravu válečného práva a pokojné řešení mezinárodních vztahů. Uzavření dohody o omezení zbrojení a zabezpečení světového míru se však nepodařilo, především díky mezinárodní situaci a nepřipravenosti států řešit dané otázky, stejně tak i ruský návrh, aby vojenské rozpočty nebyly zvyšovány po dobu pěti let, byl zamítnut. Vzhledem k řešeným tématům J. Ondřej hovoří o *počátcích moderního pojetí mezinárodní bezpečnosti*, zejména v těch aspektech, které měly sloužit k předcházení války, tj. pokojného řešení sporů a omezení zbrojení.²³ Svůj význam mělo i upravení pravidel válečného práva (práva ozbrojených konfliktů), ačkoliv není součástí norem pro zajištění mezinárodní bezpečnosti, a to především proto, že v době konání konference nebyla válka zakázána. Pokud právo ozbrojených konfliktů zakazuje např. použití určitého typu zbraně, fakticky je i omezuje. Souvislost je možné spatřovat v tom, že i ve 20. století jsou některé smlouvy z oblasti práva ozbrojených konfliktů zařazovány do smluv o omezení zbrojení.²⁴

Po skončení první světové války dochází k započetí procesu kontroly zbrojení, jenž přináší nový řád, k jehož zakotvení ve Versailleské smlouvě dochází na mírové konferenci. Jedním z cílů tohoto řádu byla mimo jiné snaha odzbrojit Německo. Přes rozsáhlé kontrolní prostředky, jež měly vítězné mocnosti k dispozici, však k naplnění cíle nedošlo, především pro ztrátu zájmu vynucovat odzbrojení mezinárodním společenstvím.

Odzbrojení bylo s koncem 1. světové války bráno za jeden z předpokladů světového míru, přesto se však s tímto pojmem v Paktu Společnosti národů, který byl součástí Versailleské smlouvy, nesetkáme. V čl. 8 odst. 1 Pakt používá pojmu omezení zbrojení a to v souvislosti se zajištěním bezpečnosti státu a ke splnění mezinárodních závazků v rámci kolektivních donucovacích akcí. Jediným jasně formulovaným závazkem ve věcech odzbrojení, k němuž se státy zavázaly, je povinnost sdělovat si statistická data o vlastním zbrojení, jak říká A. Hobza.²⁵ Zejména pokud jde o vojenské, námořní a vzduchoplavecké programy, rozvrh a míru zbrojení, poměry v odvětvích průmyslu, jež mohou sloužit válečným účelům.

²³ ONDŘEJ, J. op.cit. 21, s. 44

²⁴ ONDŘEJ, J. op.cit. 21, s. 45

²⁵ HOBZA, A. *Úvod do mezinárodního práva mírového*. Část II. Praha: 1935, s. 448.

Společnost národů byla významná tím, že byla první mezinárodní organizací, která tvořila systém kolektivní bezpečnosti. Systém však trpěl jistými nedostatky. Především tím, že ne všechny přední mocnosti byly členy, jako například USA, Německo, Japonsko, Itálie. Problémem bylo i právo veta při hlasování v Radě společnosti národů, jež měli stálí i nestálí členové Společnosti národů. V souvislosti s odzbrojením či omezením zbrojení byl systém kolektivní bezpečnosti nefunkční, zejména pro nedostatek důvěry mezi státy a nutnosti vědomí států, že odzbrojení skutečně poslouží míru a bude pro tyto státy přínosné, což bylo dáno i nedostatečným fungováním systému kolektivního donucení upraveném v čl. 16 Paktu.

Odzbrojení se stává tématem komisí zřizovaných v rámci Společnosti národů. Jejich význam, spočívající především v objasňování otázek prostřednictvím výměny informací a názorů mezi členy, spatřoval i A. Hobza.²⁶ Novým prvkem, který se objevuje, jsou konference zabývající se otázkami zbrojení. Význam je třeba spatřovat především v tom, že před první světovou válkou byla otázka zbrojení záležitostí ryze vnitřní a z větší části tajená před veřejností. Zbrojení se tak v období mezi světovými válkami stává věcí veřejného zájmu a předmětem jednání na mezinárodních konferencích, jak říká J. Ondřej.²⁷

Od počátku 20. století dochází ke snahám určitým způsobem regulovat počty a stavy zbraní mezi největšími a nejmocnějšími státy světa. Tyto snahy vyústily pouze ve smlouvy, které řešily omezení jen určitých druhů zbraní. Dílčím úspěchem tak bylo uzavření Smlouvy o omezení námořního zbrojení z roku 1922.²⁸ Velkým průlomem před druhou světovou válkou bylo roku 1932 zahájení konference o odzbrojení konané v Ženevě, která měla poprvé omezit všechny druhy zbrojení. Kromě toho nesla myšlenku na celosvětový mír a jeho udržení obsaženém v pojmu morální odzbrojení, který se zabýval myšlenkou vzdělání, kulturností a morálním povědomím mezi národy. Díky přístupu Německa, které požadovalo rovnost ve zbrojení, a které vyústilo až ve vystoupení Německa ze Společnosti národů, skončila tato konference neúspěchem.

²⁶ HOBZA, A. op.cit. 25, s. 142

²⁷ ONDŘEJ, J. op.cit. 21, s. 48

²⁸ Text smlouvy v HOBZA, A. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha: 1931, s. 494 a násl.

I přes to, že konference nedospěla ke zdárnému konci, pro budoucnost světového odzbrojení měla velký význam. Myšlenky, které nesla, se staly základem pro nové odzbrojovací smlouvy a tvoří pilíře současných smluv.

Po druhé světové válce přebírá klíčovou roli v oblasti zbrojení a odzbrojení OSN snažící se překonat nedostatky Společnosti národů, především jako organizace kolektivní bezpečnosti.

Jelikož návrh Charty OSN vznikl v průběhu druhé světové války, ochota států na snížení svého vojenského arzenálu byla velmi nízká, což se odráží i v jejím obsahu. Zatímco Pakt společnosti národů ve svém čl. 8 odst. 1 vyžaduje omezení státního zbrojení na nejmenší míru nezbytnou k udržování míru, v Chartě OSN žádný takový požadavek neshledáme. Charta OSN obsahuje dva články vztahující se k otázkám zbrojení a odzbrojení. Prvním je čl. 11 odst. 1, v němž je Valnému shromáždění svěřena pravomoc „projednávat obecné zásady součinnosti při udržování mezinárodního míru a bezpečnosti, zahrnující v to zásady, jimiž se má řídit odzbrojení a úprava zbrojení, a může, pokud jde o tyto zásady, činit doporučení členům nebo Radě bezpečnosti anebo členům i Radě zároveň.“ Druhým článkem, který se vztahuje k odzbrojení, ale samotný pojem však neobsahuje, je čl. 26. V tomto článku jsou upraveny pravomoci Rady bezpečnosti ve vztahu k odzbrojení, v němž je stanoveno že „aby bylo usnadněno nastolení a udržování mezinárodního míru a bezpečnosti za nejmenšího odčerpávání lidských a hospodářských zdrojů světa na zbrojení, ukládá se Radě bezpečnosti, aby za pomoci Vojenského štábního výboru, zmíněného v článku 47, vypracovala plány na zavedení systému úpravy zbrojení a předložila je členům Organizace spojených národů.“

Přijetí se řídí procesem čl. 27 odst. 3 Charty. Neochota a nedostatek spolupráce mezi velmocemi vedly k tomu, že čl. 26 se stal mrtvou literou. Jako příklad můžeme zmínit postoj SSSR proti přijetí pracovních zpráv Komise pro atomovou energii a vetování návrhu rezoluce USA na schválení zpráv Radou bezpečnosti. Řešení této otázky bylo přeneseno na Valné shromáždění OSN.²⁹ Pravomoci Valného shromáždění jsou ve vztahu k Radě v obecné rovině. V případě neplnění úkolů, jež plynou z čl. 26 Charty OSN Radě bezpečnosti, vyplývá možnost přenesení těchto úkolů na Valné shromáždění.

²⁹ ONDŘEJ, J. op.cit. 21, s. 144

2. Vývoj po 2. světové válce

Druhá světová válka prokázala zastaralost a neúčinnost Společnosti národů, která nedokázala vypuknutí války zabránit. Musely se tak hledat nové cesty poválečného mírového uspořádání. Takovouto cestou bylo vytvoření OSN, jež vznikla na základě Charty, podepsané 26. června 1945 v San Franciscu, jejímž základním cílem je udržovat mezinárodní mír a bezpečnost ve světě.

První jednání, týkající se odzbrojení po skončení 2. světové války, se zabývalo zákazem jaderných zbraní. Zájem o něj byl umocněn po 6. a 9. srpnu 1945, kdy Spojené státy americké svrhly jaderné bomby na Hirošimu a Nagasaki. Boj za zákaz jaderných zbraní, potenciálně největší hrozby míru a bezpečnosti, začal prakticky dnem jejich zrození. Byli to především vědci, kteří stáli v první linii boje proti atomové bombě, neboť právě oni měli o její ničivé síle pochopitelně nejucelenější představu. Byli to také rovněž oni, kteří zakládali nejrůznější organizace a přispěli tak k vytvoření realistických představ o povaze jaderné energie a především pak o nezbytnosti jejího využití výhradně pro mírové účely.³⁰

V tomto období se objevil požadavek kontroly jaderné energie prostřednictvím mezinárodní instituce. K jeho naplnění došlo prostřednictvím zřízení Komise OSN pro atomovou energii, k níž se později přidala i Komise pro konvenční zbrojení. Ta byla založena na základě návrhu USA, Velké Británie a SSSR 24. 1. 1946. Skládala se ze států, které jsou členy Rady bezpečnosti a Kanady. Jejím cílem bylo obstarávat výměnu vědeckých informací a zabezpečit, že jaderná energie bude využita výlučně pro mírové účely. Neměla však příliš dlouhé trvání. Předmětem svárů se stal především Baruchův návrh, který byl předložen jménem americké delegace na prvním zasedání této Komise. Podle tohoto plánu mělo dojít k vytvoření mezinárodní agentury pro jaderný rozvoj, která by měla kontrolu nad celou oblastí výzkumu, vývoje a výroby jaderných zbraní, stejně jako neomezené právo kontroly nad světovými zásobami uranu a thoria a i nad všemi podniky jaderného průmyslu, včetně chemických a metalurgických závodů na zpracování potřebných surovin a materiálů. Měla disponovat mezinárodní sítí, jejíž nálezy by nepodléhaly

³⁰ PITSCHMANN, V. *Jaderné zbraně: Nejvyšší forma zabíjení*. Praha: Nakladatelství Naše vojsko, 2005, s. 336

vetu Rady bezpečnosti OSN.³¹ Sovětská strana ovšem navrhovanou agenturu chápala jako pouhou pojistku amerického monopolu na jaderné zbraně a obávala se, že by dostatečně nezaručovala respektování zájmů Sovětského svazu a zbytku světa. Ačkoliv byl Baruchův návrh v Komisi pro atomovou energii schválen, nakonec byl vetován v Radě bezpečnosti právě Sovětským svazem. Komise se nakonec od roku 1949 přestala scházet.

Jak ve své knize *Far, War and the Bomb* uvádí Patrick Blackett³², v této době nebylo možné dosáhnout většího kompromisu pro velký rozdíl mezi strategickou situací a úrovní rozvoje jaderného programu Spojených států amerických a Sovětského svazu. Toho bylo možné dosáhnout až později, kdy se Sovětský svaz sám stal jadernou mocností.

V roce 1949 pak došlo k dvěma mimořádně významným událostem. První z nich byla založení NATO, druhou pak byl první úspěšný jaderný výbuch uskutečněný Sovětským svazem. Tyto události vedly opětovně ke zvýšení iniciativy usilující o jaderné odzbrojení. Jednou z takových iniciativ byla iniciativa za absolutní zákaz jaderných zbraní, přijatá ve Stockholmu Stálým výborem obránců míru 15. února 1949.³³

První návrhy týkající se jaderného odzbrojení byly na diplomatické úrovni předloženy po skončení druhé světové války na Konferenci v Ženevě, konající se deset let po válce, v červenci 1955.³⁴ Na této konferenci se po dlouhé době setkali nejvyšší představitelé hlavních států někdejší protihitlerovské koalice, především americký prezident D. Eisenhower, sovětskou stranu reprezentoval N. Bulganin a N. S. Chruščov, dalšími pak byl A. Eden jakožto britský ministerský předseda a za Francii E. Faure.

V této souvislosti je třeba zmínit jeden důležitý faktor, a tím byl rychlý vývoj v oblasti jaderných zbraní v souvislosti s vyřešením problému termonukleární reakce s objevem tzv. vodíkové bomby. Vývoj v oblasti vodíkových zbraní a jejich přepokládaných účinků na celkový mezinárodní vývoj, rovněž jako na strategické koncepce USA a jejich přístup k jednání o odzbrojení má důležité místo. USA, otřesené prolomením jejich monopolu

³¹ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 191

³² BLACKETT, P.M. S. *Far, War and the Bomb, Military and Political Consequences of Atomic Enrgy*. McGraw-Hill Book, New York 1949, s. 194.

³³ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 338

³⁴ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 339

na atomové bomby, spoléhaly na to, že vodíkové zbraně znovu upevní jejich vojenské postavení, neboť očekávaly, že stejně jako v případě atomové bomby, tak i v případě vodíkových zbraní budou mít před SSSR několikaletý náskok. Vývoj byl však jiný, než jaký USA předpokládaly.

USA sice jako první v roce 1952 uskutečnily první pokusný výbuch, nejednalo se ovšem ještě o zbraň způsobilou k praktickému použití. Výbuch prakticky použitelné vodíkové bomby USA uskutečnily až počátkem roku 1954 na atolu Bikiny v Tichém oceánu. Oproti tomu SSSR uskutečnil podobný výbuch v roce 1953, přičemž se, podle uveřejněných zpráv, jednalo již o vodíkovou bombu způsobilou k použití.³⁵

Výsledky, jichž SSSR dosáhl v oblasti vodíkových zbraní, silně otřásly celkovým postavením USA ve světě a nemohly zůstat bez vlivu ani na jejich budoucí postup v jednání o odzbrojení. SSSR se tak otevřely nové možnosti přístupu v jednání o odzbrojení, na jejichž základě tak mohl SSSR rozvinout novou širokou a dalekosáhlou iniciativu v jednání. V průběhu těchto jednání byla předložena řada návrhů. Mezi nimi byl i návrh SSSR, podle něhož mělo dojít ke zrušení čerstvě vyhlášené Varšavské smlouvy a NATO a jejich nahrazení celoevropským systémem kolektivní bezpečnosti s účastí USA, dále uspořádání mezinárodní konference o snížení výzbroje a o zákazu jaderných a termonukleárních zbraní. Podle tohoto návrhu mělo nejprve dojít ke snížení stavu ozbrojených sil, následně k odzbrojení v klasických zbraních a nakonec ve zbraních jaderných pod dohledem mezinárodní komise tak, aby byly tyto zbraně z výzbroje států zcela vyloučeny a fyzicky zničeny přibližně ke konci 50. let. Návrh nebyl ovšem nikdy přijat, neboť zkrachoval na americkém požadavku na leteckou inspekci nazvanou „otevřené nebe“, umožňující vzájemné letecké snímkování, které mělo být prováděno ještě před zahájením jakýchkoliv odzbrojovacích kroků.³⁶

Novou významnou iniciativu ke svolání konference na nejvyšší úrovni rozvinula sovětská vláda počátkem roku 1958, na níž mělo dojít k projednání nejnaléhavějších problémů

³⁵ Zatímco účinnost atomových bomb je udávána v ekvivalentu tisíce tun (kilotun) klasické výbušniny, účinnost vodíkové bomby je udávána v ekvivalentu miliónu tun (megatun). Bomby vyzkoušené v letech 1953 a 1954 v SSSR a USA měly účinnost kolem patnácti megatun. Od té doby se ovšem jejich účinnost ještě zvýšila.

³⁶ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 339

mezinárodních vztahů, s cílem uvolnění napětí, posílení vzájemné důvěry a zmenšení nebezpečí války.³⁷

SSSR navrhl projednání řady otázek odzbrojení. Vzhledem k předchozím jednáním, ve kterých se ukázalo, že západní státy nejsou připraveny přistoupit na komplexní řešení tohoto problému, navrhla sovětská vláda, aby konference projednala řadu dílčích opatření, především okamžité zastavení jaderných zkoušek alespoň na dva až tři roky, dále dohodu, v níž by se SSSR, USA a Velká Británie zřekly použití jaderných zbraní, vytvoření pásme bez jaderných zbraní ve střední Evropě, uzavření paktu o neútočení mezi členskými státy NATO a Varšavské smlouvy, snížení stavů zahraničních vojsk, dislokovaných na území Německa a jiných členských zemí NATO a Varšavské smlouvy, zřízení kontrolních stanovišť na důležitých dopravních bodech a letecké snímkování v pásmu 800 km na obě strany od čáry dělící proti sobě stojící vojenská seskupení v Evropě a zákaz válečné propagandy, kroků k uvolnění napětí na Středním východě.³⁸ Tyto okruhy otázek byly později ještě rozšířeny o opatření k odvrácení nebezpečí nenadálého útoku jednoho státu proti druhému a o uzavření mírové smlouvy s Německem.

Dalším významným krokem v jednání o ozbrojení byl návrh, který SSSR předložil na XIV. zasedání Valného shromáždění OSN v září 1959. Jednalo se o dalekosáhlý velkorysý návrh na uskutečnění všeobecného a úplného odzbrojení pod přísnou mezinárodní kontrolou, jež navrhoval likvidaci všech druhů jaderných zbraní a prostředků k vedení chemické a biologické války. Dále obsahoval likvidaci všech zámořských válečných základen, zákaz vědeckého výzkumu pro vojenské účely, zrušení ministerstev války, generálních štábů a zákaz vojenského výcviku, výchovy a válečné propagandy.³⁹ Tento návrh se ihned setkal se širokou podporou v celém světě a pro několik příštích let se stal hlavní náplní jednání o odzbrojení.

Vzhledem k poměru sil, který existoval koncem 50. let, kdy USA disponovaly více než 18 tisíci jaderných náloží všeho druhu a SSSR 1700 náložemi, není divu, že odzbrojovací návrhy předkládané Spojenými státy a jejich stoupenci nebyly tak důsledné a cílevědomé,

³⁷ Rudé právo, 11. ledna 1958

³⁸ VAJNAR, V. *Odzbrojení 1945-1975*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976, s. 136

³⁹ VAJNAR, V. op. cit. 38, s. 146

jako návrhy předkládané Sovětským svazem a odrážely spíše reálnou strategickou situaci poválečného období.⁴⁰ Když se při těchto jednáních ukázalo, že západní státy nejsou ochotny pokračovat ve věcném jednání o všeobecném a úplném odzbrojení a přistoupit v této otázce na jakékoliv rozumné, vzájemně přijatelné řešení, vyslovily i socialistické státy souhlas s tím, aby se Výbor osmnácti,⁴¹ zabýval některými dílčími opatřeními, jejichž realizace by vytvářela příznivější podmínky pro uskutečnění všeobecného a úplného odzbrojení. Sovětská vláda postupovala v souladu se stanoviskem, který prezentovala již ve svém návrhu na všeobecné a úplné odzbrojení z roku 1959, tedy, že v případě, že západní státy nebudou ochotny přistoupit na tento program, bude připravena pokračovat v jednáních o některých dílčích, méně komplexních krocích, kdy některé byly uvedeny přímo v návrhu z roku 1959.⁴²

Na počátku 60. let proběhla mezi USA a SSSR řada důležitých jednání, které vedli poradci amerického prezidenta pro odzbrojení John McCloy a sovětský velvyslanec v OSN Valerian Zorin. Společně předložili na XVI. Zasedání Valného shromáždění OSN prohlášení o dohodnutých principech pro odzbrojovací jednání, jenž je někdy nazýváno také jako tzv. dohoda Zorin-McCloy, která, ačkoliv zůstala pouze na papíru, stala se solidním začátkem pro budoucí svět bez jaderných zbraní.⁴³

Sovětská vláda podrobně vyložila svůj přístup k problematice dílčích opatření, přičemž poukázala na to, že důraz, který klade na všeobecné a úplné odzbrojení, nevyklučuje možnost dohody o některých opatřeních, jejichž přijetí by ulehčilo jeho uskutečnění. Taková dohoda však musela být postavena a měla důsledně dbát zásady, že žádný stát, ani skupina států, nezíská vojenskou výhodu a bude ve stejné míře zajištěna bezpečnost všech států.

⁴⁰ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 340

⁴¹ Výbor pro odzbrojení, byl mezinárodní orgán vytvořený mimo rámec OSN k projednávání otázek odzbrojení se sídlem v Ženevě; založený v září 1959 dohodou mezi SSSR, USA, Francií a Velkou Británií jako tzv. Výbor deseti zemí pro odzbrojení. 1961 byl Výbor rozšířen na 18 a roce 1969 na 26 členů. V roce 1985 měl 49 členů. ČSSR se stala členem v roce 1961. Výbor přihlíží k výsledkům diskusí o odzbrojení v orgánech OSN a informuje tyto orgány o průběhu a výsledcích vlastní práce.

⁴² Pravda, 29. září 1961

⁴³ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 340

Jako nejnaléhavější a nejzávažnější otázky, jejichž uskutečnění prosazovali všichni účastníci jednání, se postupně vyčlenily problémy zastavení zkoušek jaderných zbraní, opatření proti dalšímu šíření těchto zbraní, zákaz chemických a bakteriologických (biologických) zbraní a neumístování jaderných zbraní nejprve v kosmickém prostoru a potom i na dně moří a oceánů.

Jednání se zkomplikovala roku 1963 v důsledku Karibské krize.⁴⁴ Jednalo se o mezinárodní politickou krizi, u níž hrozilo, že přeroste v jaderný konflikt, a která ukázala potřebu mezinárodní spolupráce, rovněž jako odhalila nesmyslnost a nebezpečnost horečnatého jaderného zbrojení a stejně jako konfrontačního chování ve formě studené války. V následujícím období se opravdu podařilo dosáhnout řady významných dohod.

Prvním dílčím opatřením, jež se stalo předmětem jednání, které nakonec vedlo k jistým výsledkům, byla otázka zastavení zkoušek jaderných zbraní. Tato otázka se postupně dostávala do popředí jako samostatný, politicky velmi závažný problém úměrně s tím, jak se projevovala mnohostranná škodlivost a nebezpečnost jaderných zkoušek. Tlak na zákaz zkoušek podstatně zesílil, zejména od poloviny 50. let v souvislosti s provedením první zkoušky vodíkové zbraně Spojenými státy v roce 1954 v oblasti Tichého oceánu na atolu Bikiny, po němž následoval pokus provedený i Sovětským svazem. Tyto pokusy poukázaly na potenciál zbraní, jejichž výbuch uvolňuje obrovskou energii, ovšem rovněž zvyšuje nebezpečí pro zdraví miliónů lidí na celém světě již v době míru, neboť dochází k podstatnému zvýšení míry škodlivého radioaktivního záření.⁴⁵ Dosažení dohody se ovšem ukázalo mnohem složitější, než se mohlo zprvu zdát, neboť jednání naráželo na překážky na straně USA, jež svědčily o tom, že USA a Velká Británie nejsou ochotny přistoupit na zastavení jaderných zkoušek. Důkazem toho je fakt, že první návrhy na oddělené řešení otázky zastavení zkoušek jaderných zbraní

⁴⁴ Vypukla v roce 1962 v důsledku rozmístění sovětských raket středního doletu na Kubě, čímž SSSR reagoval na umístění amerických raket v Turecku. Odvetným opatřením USA byla blokáda Kuby, která měla zabránit dopravení dalších raket na toto území. To se podařilo, neboť sovětská plavidla se na hranici kontrolované zóny skutečně zastavila. Po dalších jednáních byly odstraněny i již nainstalované rakety, USA se zavázaly, že nenapadnou Kubu, a že stáhnou svoje rakety středního doletu z území Turecka. Jednalo se o mezinárodní politickou krizi, při níž se svět nejbližše ocitl možností vypuknutí jaderné války.

⁴⁵ VAJNAR, V. op.cit. 38, s. 193

jako samostatného problému, s nímž vystoupila Indie, byl předložen roku 1954, k uzavření smlouvy však došlo až v roce 1963.

Vzhledem k závažnosti otázky vystoupil SSSR, v rámci podvýboru komise OSN pro odzbrojení v roce 1955, s vlastním návrhem týkajícím se zákazu provádění dalších zkoušek, jež byl součástí programu snížení výzbroje a zákazu atomových zbraní.⁴⁶

Jednání ovšem od počátku narážela na odpor ze strany USA a jejich spojenců, kteří se zpočátku vyhýbali oddělenému jednání o této problematice pod záminkou, že jde o problém, který má být řešen v rámci celkového programu jaderného odzbrojení, jenž by stanovil i odpovídající omezení, pokud jde o jaderné zkoušky. V důsledku zvyšujícího se tlaku na neprodlené zastavení zkoušek, vyvolaného rostoucím nebezpečím pokračujících zkoušek a to nejen pokud jde o rozdmýchávání závodů ve zbrojení, ale i z hlediska ohrožení zdraví lidí na celém světě, se USA uchýlily k nové námitce. Tímto kamenem úrazu se, stejně jako v řadě dalších případů v budoucnu, stala otázka kontroly. Podle USA totiž nebylo možno zajistit potřebnou kontrolu, která by efektivně a spolehlivě zajišťovala plnění závazků převzatých všemi účastníky.⁴⁷

V reakci na to vystoupila Kanada, Japonsko a Norsko s návrhy, podle kterých mělo na místo zákazu zkoušek dojít fakticky k jejich legalizaci, a to předběžnou registrací u OSN. Jednotlivé státy pak byly povinny v určitém předstihu ohlásit počet, místo, sílu a další údaje o jaderných zkouškách, které připravovaly.⁴⁸

V červenci 1958 se v Ženevě uskutečnila konference expertů USA, SSSR a Velké Británie s účastí zástupců Francie a Kanady v roli technických poradců. Obsahem konference bylo posouzení možností technického ověření porušení případné dohody o zákazu jaderných testů. Ačkoliv konference expertů poukázala na neopodstatněnost stanoviska západních států v otázce kontroly, oba západní státy se zkouškami neustaly, naopak oficiálně oznámily, že v nich pokračují. Výsledky konference expertů znamenaly určitý krok vpřed nejen díky tomu, že na určitý čas umlčely námitku o nemožnosti spolehlivé kontroly, jež namítaly USA a Velká

⁴⁶ Dokument OSN DC/SC 1/26

⁴⁷ VAJNAR, V. op. cit. 38, s. 195

⁴⁸ VAJNAR, V. tamtéž

Británie, rovněž se staly určitým podkladem pro zahájení konference v Ženevě koncem října 1958 mezi SSSR, USA a Velkou Británií o zastavení zkoušek jaderných zbraní, která s občasnými přestávkami pokračovala v jednání až do začátku roku 1962.

Naléhavost na uzavření dohody o zákazu zkoušek se zvýšila koncem roku 1959 o to víc, když se k pokusným výbuchům svých jaderných zbraní připravovala Francie.

V následujících jednáních se stalo hlavní překážkou zastavení podzemních zkoušek. Na začátku roku 1960 předložili USA návrh, podle kterého měly být zakázány zkoušky v atmosféře, v kosmickém prostoru a pod vodou. V případě podzemních výbuchů měly být zakázány zkoušky, které vyvolávají seismický signál o hodnotě 4,75 seismické amplitudy nebo silnější.⁴⁹ Zkoušky menší síly neměly podléhat žádnému omezení.

Vzhledem k neochotě USA a Velké Británie přistoupit na úplný smluvní zákaz všech zkoušek, včetně podzemních, vláda SSSR přistoupila v principu na tento americký návrh. Došlo tak ke značnému sblížení stanovisek, i když nadále zůstávaly podstatné rozdíly v přístupu k činnosti, složení a hlasování kontrolního orgánu a v některých dalších bodech.⁵⁰ Ovšem v podvečer podpisu smlouvy všechny naděje pohřbil incident, při němž sovětská protivzdušná obrana sestřelila nad Sverdlovskem americký špionážní letoun U-2.

V jednáních bylo možno pokračovat až po nástupu Johna Kennedyho do úřadu prezidenta USA 20. ledna 1961.

Jednání konference, která pokračovala v roce 1961, nadále naráželo na neochotu západních států přistoupit na úplný zákaz všech jaderných zkoušek a na snahu ponechat si otevřenou možnost pokud jde o provádění podzemních výbuchů malé síly. Rovněž požadavek na provádění nejméně 20. inspekci ročně na území SSSR narážel na odpor SSSR. Tento postoj západních států postupně zavedl Ženevskou konferenci o zastavení jaderných zkoušek do slepé uličky, až bylo její jednání v lednu 1962 přerušeno bez stanovení data jejího opětovného svolání.

Těžiště jednání o zákazu jaderných zkoušek bylo přesunuto do podvýboru, jenž byl zřízen v březnu 1962 v rámci Výboru osmnácti zemí pro odzbrojení pod patronací Valného shromáždění OSN, který zahájil svou činnost v Ženevě, složeného ze zástupců SSSR,

⁴⁹ The New York Times, 13. února 1960

⁵⁰ VAJNAR, V. op. cit. 38, s. 203

USA a Velké Británie. Ovšem i jednání v podvýboru pro jaderné zkoušky se koncem roku 1962 dostalo do slepé uličky z důvodu nepřijetí návrhu SSSR západními státy, podle kterého měly být pro kontrolu stěžejní národní kontrolní prostředky jednotlivých států, doplněná o automatické seismické stanice, jež by byly zřízeny na území jednotlivých států a obsluhovány mezinárodním personálem a rovněž měla být možnost 2-3 inspekcí na území jednotlivých jaderných států. Ovšem tyto omezené prostředky kontroly byly pro západní státy nepřijatelné. A podvýbor poté fakticky přestal pracovat.⁵¹

Následovala tak přímá výměna názorů mezi vládami SSSR, USA a Velké Británie. Vzhledem ke zřejmé neochotě západních států přistoupit na zákaz podzemních jaderných zkoušek, ustoupil SSSR z části ze svých požadavků s cílem dosáhnout alespoň dílčího pokroku v otázce zákazu jaderných zkoušek. Tím došlo k odstranění posledního sporného bodu a nic nebránilo vypracování Smlouvy o zákazu zkoušek v atmosféře, v kosmickém prostoru a pod vodou.⁵² Smlouva byla podepsána 5. srpna 1963 za USA ministrem zahraničí Deanem Ruskem, za SSSR Andreiem Promykem a za Velkou Británii smlouvu podepsal Lord Home. Po ratifikaci americkým senátem smlouvu podepsal 7. října 1963 prezident Kennedy. V účinnost vstoupila 10. října 1963 uložením ratifikačních listin všech třech stran do deponitáře.

Moskevská smlouva znamenala pouze částečné řešení otázky jaderných zkoušek, neboť ze zákazu byly vyňaty všechny podzemní výbuchy. Proto již v preambuli smlouvy o zákazu zkoušek ve třech prostředích bylo stanoveno, že tři velmoci budou pokračovat v jednání o zákazu podzemních zkoušek s cílem dosáhnout zastavení zkoušek ve všech prostředích.

Ve smlouvě v článku I. se všichni její účastníci zavázali zakázat, odvrátit a neprovádět jakékoliv výbuchy jaderných zbraní nebo jiné jaderné výbuchy v atmosféře, v kosmickém prostoru, pod vodou, jakož i libovolném prostředí, pokud by takový výbuch vyvolal spad radioaktivního prachu za teritoriálními hranicemi státu, pod jehož jurisdikci nebo kontrolu takový výbuch spadá.⁵³

⁵¹ VAJNAR, V. op. cit. 38, s. 205

⁵² Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space, and Under Water, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/199116.htm>

⁵³ <http://www.state.gov/t/isn/4797.htm>

Podle článku II může pak každá ze smluvních stran navrhnout změny této smlouvy (smlouva, viz výše) a to předložením navrhované změny deponitáři vlád, které je rozešlou všem smluvním stranám. Poté je třeba svolání konference, na základě žádosti alespoň jedné třetiny smluvních stran, která vyzve zúčastněné strany, aby zvážily možnost takové změny. K jejímu přijetí je pak dle smlouvy třeba souhlasu nadpoloviční většiny hlasů všech smluvních stran smlouvy, včetně hlasů 3 původních smluvních stran.⁵⁴

Smlouva byla uzavřena na dobu neurčitou, ale v článku IV je obsažena výstupní klauzule, jež je obsažena i ve většině následujících odzbrojovacích smluv, podle níž má každá ze smluvních stran při výkonu své státní svrchovanosti právo od smlouvy odstoupit, pokud dojde k závěru, že mimořádné události, vztahující se k předmětu této smlouvy, ohrožují svrchované zájmy její země. Takové rozhodnutí je třeba oznámit ostatním smluvním stranám s 3 měsíčním předstihem.

Smlouva o zákazu zkoušek v atmosféře, v kosmickém prostoru a pod vodou byla pouze částečným řešením, ale i přesto měla svou pozitivní úlohu především v tom, že byla významným krokem k určitému uvolnění napětí v mezinárodních vztazích, jakož i závazkem všech států, které se připojily ke smlouvě, pokračovat v úsilí o úplném zastavení všech jaderných zkoušek.

I zde je ovšem možné najít negativa. Za jedno takové je možno považovat skutečnost, že se ke smlouvě nepřipojily některé státy, mezi nimiž byla i Francie a ČLR, které v následujících letech v testech jaderných zbraní pokračovaly (v atmosféře).

Za další negativum je možné považovat fakt, že po uzavření smlouvy USA pokračovaly v intenzivním provádění jaderných zkoušek v podzemí. Pouze v prvních dvou letech, po podpisu smlouvy, uskutečnily více než šedesát podzemních zkoušek.⁵⁵

Smlouvě bylo také vyčítáno, že díky ní bylo na dlouhou dobu jednání, týkající se smlouvy o úplném zákazu jaderných zkoušek, zablokováno. Ovšem ani po uzavření smlouvy neustala iniciativa stran v této oblasti, k níž se zavázaly již v preambuli smlouvy. Rovněž tak poté,

⁵⁴ Smlouva o zákazu zkoušek v atmosféře, v kosmickém prostoru a pod vodou, článek II, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/199116.htm>

⁵⁵ VAJNAR, V. op. cit. 38, s. 207

co se ukázalo, že díky mohutnosti nálože se celá řada testů nepovedla a radioaktivní spad pronikal stovky kilometrů za hranice zkušebního polygonu.

Dalším krokem tak byl návrh na uzavření smlouvy o omezení podzemních zkoušek jaderných zbraní, která byla podepsána v roce 1974 a v níž se strany zavázaly zakázat jakékoliv podzemní zkoušky se zbraněmi o kapacitě větší než 150 kilotun.⁵⁶ Tato smlouva byla poté ještě doplněna smlouvou, kterou měla být omezována mohutnost výbuchů pro mírové účely. Ovšem ani jedna z těchto smluv nebyla ratifikována americkým kongresem.

Ovšem i tento částečný krok je třeba hodnotit pozitivně, neboť napomohl k vytvoření příznivějších podmínek v jednáních vedoucích ke konečnému řešení této otázky i pro další otázky odzbrojení.

SSSR, USA a Velká Británie přistoupily v roce 1977 k vypracování smlouvy o úplném a všeobecném zákazu zkoušek jaderných zbraní, jež ovšem stále narážela na řadu problémů. Jeden takový uvedl i Rour Bazel, ředitel livermorské laboratoře, v září 1978, podle kterého by „důvěryhodnost amerického odstrašování jadernými zbraněmi nemohla být v budoucnu zajištěna bez jaderného testování“.⁵⁷

Ve většině nejdůležitějších otázek se podařilo dosáhnout shody, uzavření smlouvy ovšem zabránila invaze Sovětského svazu do Afganistánu, kterou využila americká strana v čele s prezidentem Ronaldem Reaganem jako záminku pro její podepsání a vyloučení pro další pokračování v jednání o smlouvě.

Smlouva o úplném zákazu jaderných zkoušek⁵⁸ byla nakonec Valným shromážděním přijata až 10. září 1996, tj. až několik let po skončení studené války a předložena k podpisu 24. září téhož roku. K 1. 1. 2002 smlouvu podepsalo 165 zemí a ratifikovalo 89 zemí, včetně ČR. Platnost smlouvy je však podmíněna ratifikací všech 44 zemí s jadernou kapacitou. Smlouvu zatím neratifikovaly USA, Čína, Indie, Pákistán, Izrael, KLDK. Rusko smlouvu ratifikovalo v roce 2000.

⁵⁶ Rudé právo, 4. července 1974

⁵⁷ DEWITT, H. E. *Debate on a Comprehensive Nuclear Weapon Test Ban*, In: Levine, Carlton, s. 124

⁵⁸Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty (CTBT), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/16411.htm>

2.1. Smlouva SALT I

Na konci 60. let dochází k oteplení vztahů mezi hlavními aktéry studené války, tedy USA a SSSR, jakož i snížení napětí a přehodnocení jejich dosavadní politiky a to i v oblasti jaderného odzbrojení. Již při podpisu smlouvy o nešíření jaderných zbraní 1. 7. 1968 ohlásily vlády obou supervelmocí dosažení dohody o brzkém zahájení dvoustranných rozhovorů o snížení útočných i obranných systémů nosičů jaderných zbraní i systémů obrany proti balistickým raketám. Jednání o kontrole zbrojení nazývaná SALT, tedy Strategic Limitation Talks, byla zahájena v listopadu 1969 a skládala se nakonec z celkem sedmi jednacích kol. Jednání probíhala na nejvyšší úrovni. Zatímco SSSR zpočátku zaujímal vyčkávací taktiku, iniciativa byla na straně USA a opírala se o několik základních prvků. Jedním z nich je tzv. řetězení (linkage), kdy USA podmiňovalo uzavření dalších dohod, na nichž měl SSSR ekonomický a politický zájem právě jednáním SALT. Dalším prvkem byla tzv. triangulární diplomacie, tj. využívání rozkolu vztahů SSSR a Číny. Konečně posledním prvkem byl požadavek, aby uzavřená smlouva řešila současně otázku strategických útočných i obranných zbraní.⁵⁹

Jednání naráželo na mnoho sporných bodů, a proto bylo k dosažení dohody třeba řady ústupků. V případě SSSR to byla ochota přistoupení na omezení týkající se i strategických útočných zbraní, dále flexibilita v otázce povolených systémů protiraketové obrany⁶⁰ a v neposlední řadě šlo o závazek neotvírat problém amerických bombardérů rozmístěných na předsunutých základnách a to až do doby uzavření první oficiální dohody. Americká strana naopak ustoupila od požadavku rovnosti v počtu strategických útočných zbraní, čímž de facto souhlasila s tím, aby si SSSR uchovala svou převahu 3:2 v počtu ICBMs.⁶¹ 26. května 1972 došlo

⁵⁹ KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ, P. *Vývoj a výsledky procesů zbrojení a odzbrojení*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005, s. 27

⁶⁰ obě strany směly rozmístit stejný počet systémů

⁶¹ cit. Newhouse, c. d., s. 218

v rámci jednání SALT I k podepsání dvou dohod, a to Dočasně dohody o omezení strategických útočných zbraní⁶² a Smlouvy o omezení systémů protiraketové obrany.⁶³

Dočasnou dohodu o omezení strategických útočných zbraní můžeme charakterizovat jako bilaterální smlouvu s časově omezenou platností, jež měla zabránit dalším závodům ve zbrojení stanovením limitů na strategické útočné zbraně. Dohoda byla stručná. Skládala se z preambule a 8 článků. Součástí byl i protokol, který oběma stranám stanovoval limity celkového počtu moderních ponorek a jimi nesených SLBM's.⁶⁴

Strany dohody se v článku I zavázaly, že nezapočnou s novou výstavbou dalších pozemních stacionárních zařízení pro mezikontinentální balistické rakety (ICBM) a že nebudou přemísťovat ani upravovat odpalovací zařízení lehkých mezikontinentálních balistických raket pro typy těžkých balistických raket, což bylo upraveno článkem II a znamenalo, že Spojené státy si ponechají 1054 a Sovětský svaz 1618 mezikontinentálních balistických raket. Strany se dále zavázaly omezit odpalovací zařízení balistických raket na ponorkách a moderní ponorky s balistickými raketami na počet těch, které jsou zařazeny do výzbroje a ve stádiu výstavby v den podpisu dočasné dohody. Jejich konkrétní povolený počet byl stanoven v protokolu, jenž byl součástí smlouvy. USA tak nemohou mít více než 710 odpalovacích zařízení na ponorkách a více než 44 moderních ponorek s balistickými raketami, zatímco SSSR nemůže mít více než 950 odpalovacích zařízení na ponorkách a více než 62 moderních ponorek s balistickými raketami, přičemž dodatečně postavené odpalovací zařízení balistických raket nad výše uvedené množství se mohla stát operačními jako náhrada za stejný počet odpalovacích raket na starších ponorkách. Významná je i skutečnost uvedená v článku VII, v němž se strany zavazují pokračovat v aktivních rozhovorech o omezení strategických útočných zbraní.

⁶² Interim Agreement on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Weapons, též jako Strategic Arms Limitation Interim Agreement, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/isn/4795.htm#treaty>, překlad POTOČNÝ, M. a kol., Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky, IV. Praha: Svoboda. 1982. s. 719 n.

⁶³ Anti-Ballistic Missile Treaty, též jako ABM, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm>, překlad POTOČNÝ, op. cit.58, s. 714 n.

⁶⁴ Submarine-Launched Ballistic Missile – Balistická řízená střela umístěná na ponorkách

Velmi složitým problémem se stalo také vhodné stanovení kontrolních mechanismů, které měly v době studené války plnit funkci, aniž by zasahovaly do svrchovanosti jednotlivých států. K verifikaci plnění ustanovení smlouvy mohly strany použít jen národní technické prostředky. Tyto prostředky jsou nejdůležitějším nástrojem k získávání informací o tom, jak druhá strana plní své závazky. Nejdůležitějším prostředkem jsou především průzkumné družice, neboť obě strany disponovaly vyspělou kosmickou technologií, ale patří sem i další prostředky jako družice k provádění fotografického a vizuálního průzkumu, speciální technická zařízení umístěná buď na zemi, v letounech nebo na lodích pro uskutečňování seismického, akustického, elektromagnetického, telemetrického monitorování a sledování zkušebních jaderných výbuchů.

Kritériem kontroly dodržování sjednaných opatření byl počet odpalovacích zařízení, jenž je snadno zjištělný národními technickými prostředky. Jimi jsou především průzkumné družice, neboť obě strany disponovaly vyspělou kosmickou technologií.

Jak v dočasné dohodě, tak ve smlouvě ABM je stanoveno, že strany mohou využívat národních technických prostředků pouze v souladu s mezinárodním právem a způsobem, kterým nebude rušit národní technické prostředky druhé strany. Strany měly rovněž podle článku VIII právo od smlouvy jednostranně odstoupit z důvodů „vyšších zájmů“ v důsledku mimořádných okolností, avšak odstoupení muselo být oznámeno s šestiměsíčním předstihem.

Z výše uvedeného je zřejmé, že zhodnotit smlouvu je velmi problematickou záležitostí. Je dobré mít stále na paměti, že jde o velmi atypická jednání o kontrole zbrojení a velmi složitou dobu, v níž byla uzavírána. Budeme-li dohodu posuzovat z hlediska vývoje vztahů mezi SSSR a USA, můžeme ji hodnotit pozitivně, neboť napomohla k dočasnému zlepšení americko-sovětských vztahů. Budeme-li však dohodu hodnotit z hlediska problematiky kontroly zbrojení, pozitivní hodnocení není úplně na místě.

Dočasná dohoda o omezení strategických útočných zbraní stanovovala pouze několik základních limitů, avšak nijak neupravovala testování MIRV'S⁶⁵ (ani na ně nestanovila žádný

⁶⁵ Multiple Independently Targetable Re-entry Vehicle – Vícenásobná, samostatně naváděná hlavice

limit), které se v průběhu 70. let nejvíce zasloužily o zásadní růst počtu jaderných hlavic obou supervelmocí.⁶⁶

Berkowitz navíc poukázal na to, že tím, že se obě dohody zaměřily spíše na stanovení limitů povolených zbraní než na omezení vyvíjených technologií, paradoxním způsobem přispěly k celkovému nárůstu jaderných arzenálů.⁶⁷

ABM

Smlouva o protiraketových systémech je bilaterální smlouvou skládající se z preambule a 16 článků, která se od dočasné dohody liší svou trvalou platností, jejíž platnost byla omezena na 5let. Jedná se o smlouvu zakazující rozmístění systému národní protiraketové obrany, koncipované na principu stejné bezpečnosti, doplněnou o kvantitativní a kvalitativní omezení povolených systémů. Hlavním cílem smlouvy bylo omezení závodů ve zbrojení a tím přispět ke snížení rizika vypuknutí jaderné války.

V článku II je stanoveno, že pod pojmem systém raketové obrany (ABM systém) se rozumí systém pro boj se strategickými balistickými raketami, jehož jednotlivými komponenty jsou protirakety, označované jako rakety; lapače, zavedené a vyvinuté k plnění funkce v systému obrany nebo používané pro cíle protiraketové obrany; vypouštěcí zařízení protiraket určené k odpalování protiraket; radiolokační stanice protiraketové obrany.⁶⁸

Strany se především zavázaly, že nebudou dále rozvíjet systémy protiraketové obrany na teritoriu své země a dále, že nebudou vytvářet základ pro takovou obranu. Rovněž rozmístění nejvýše dvou systémů a to jednoho pro ochranu hlavního města, druhého pro ochranu ICBM's. Mezi oběma povolenými systémy musela být vzdálenost nejméně 1300km, a to z důvodu, aby některá ze stran nemohla vytvořit rozsáhlou zónu chráněnou oběma systémy protiraketové obrany, do které by následně soustředila velké množství svých ICBM'S.

⁶⁶ Neschopnost dospět k dohodě o MIRV's kritizovali někteří stoupenci kontroly zbrojení již v době ukončení jednání SALT I. Newhouse, c. d., s. 262

⁶⁷ BERKOWITZ, B. D. *Calculated Risks: A Century of Arms Kontrol, Why It Has Failed, and How It Can Be Made to Work*, Simon & Schuster, New York 1987, s. 28-29.

⁶⁸ PITSCHMANN, V. op. cit. 30, s. 320

V rámci každého systému mohla každá ze stran rozmístit maximálně 100 vypouštěných zařízení protiraket. Smlouva byla v roce 1974 doplněna protokolem, podle něhož se smluvní strany zavázaly mít na svém území pouze jeden systém protiraketové obrany. Strany se rovněž zavázaly, že nebudou vyvíjet, testovat či rozmísťovat ABM systémy a jejich součásti umístěné na moři, ve vzduchu, ve vesmíru a také mobilní ABM systémy. Současně nesměly, podle článku V, vyvíjet antibalistické rakety s vícečetnými hlavicemi, vybavit již rozmístěné antibalistické rakety vícečetnými hlavicemi a vyvíjet, testovat a rozmístit rychlonabíjecí odpalovací zařízení antibalistických raket.

K ověřování plnění ustanovení smlouvy měly sloužit národní technické prostředky, avšak neobsahovaly žádné sankce z nesplnění, neumožňovaly rovněž ani provést inspekci v případě podezření z porušování smlouvy.

V článku XV bylo stanoveno právo každé ze stran jednostranně od smlouvy odstoupit, musí svůj záměr však druhé straně oznámit s šestiměsíčním předstihem. Tohoto práva později využily USA, které 14. prosince 2001 od smlouvy odstoupily v souvislosti s budováním národní protiraketové obrany.

V souvislosti se zánikem SSSR došlo k multilateralizaci smlouvy, což znamená, že právním nástupcem zaniklého SSSR se ve smlouvě ABM stalo Rusko a nově se stranami staly i státy bývalého SSSR, na jejichž území se v době jeho zániku nacházely jaderné zbraně. Jednalo se o Rusko, Ukrajinu, Bělorusko, Kazachstán.

2.2. Smlouva SALT II

Strany dostály svým závazkům, k nimž se zavázaly již v předešlých smlouvách, že budou pokračovat v jednáních směřujících k dalšímu omezování a snižování počtu strategických zbraní s cílem dosáhnout všeobecného a úplného odzbrojení. Záhy se však ukázalo, že jednání budou mnohem komplikovanější, než se zprvu zdálo.

Novému kolu rozhovorů SALT II předcházelo podepsání dokumentu nazvanému Základní zásady jednání o dalším omezení strategických útočných zbraní, k němuž došlo 21. 6. 1973 ve Washingtonu. USA i SSSR se v něm dohodly, že budou aktivně pokračovat v jednání „s cílem vypracovat stálou dohodu o širších opatřeních k omezení strategických útočných zbraní, jakož

i jejich pozdějšímu snížení“. Strany rovněž prohlásily, že se budou řídit zásadou stejné bezpečnosti, stejně jako uznáním toho, že snahy získat jednostranné výhody, ať přímo nebo nepřímo, by byly neslučitelné s upevněním mírových vztahů mezi SSSR a USA.⁶⁹

Zatímco jednání SALT I se soustředila především na to, aby vůbec k uzavření nějaké dohody došlo a vyhýbala se sporným otázkám, nová smlouva se snažila právě v těchto otázkách dosáhnout dohody. Jednalo se především o problematiku MIRV's, americké předsunuté základny, či stanovení limitů na celkový počet bombardérů.

Smlouva SALT II byla podepsána 18. 6. 1979 ve Vídni, avšak nikdy nedošlo k její formální ratifikaci. Po právní stránce smlouva SALT II nikdy nevešla v platnost, fakticky se však obě strany rozhodly z vlastní vůle respektovat limity dojednané ve smlouvě, prostřednictvím výměny ústních prohlášení amerického a sovětského ministra zahraničí. Teprve v květnu 1986 prezident Reagan oznámil, že USA odmítají nadále dodržovat sovětsko-americké smluvně právní dokumenty o omezení strategických útočných zbraní, s odkazem na případy porušování smluv sovětskou stranou.⁷⁰

Pokud jsme předchozí smlouvy označovali za stručné a jednoduché, v případě smlouvy SALT II to neplatí. A to především kvůli stanovení souboru nových kvantitativních a také kvalitativních omezení, kde se snažila vyjasnit řadu sporných otázek, jež vyvstaly v průběhu vývoje strategických útočných zbraní.

Smlouva SALT II, tedy Smlouva o omezení strategických útočných zbraní,⁷¹ se skládá z preambule a 19 článků, kdy převážnou část textu tvořily definice jednotlivých druhů strategických útočných zbraní, jejichž limity smlouva obsahovala a které byly doprovázeny obsáhlými interpretačními ustanoveními. Již v preambuli je uvedeno, že jaderná válka by měla pro všechno lidstvo ničivé následky, což je také důvodem pro který obě strany potvrzují, že budou usilovat o „další omezování a snižování počtu strategických zbraní s cílem dosáhnout všeobecného a úplného odzbrojení“, přičemž se budou řídit zásadou rovnosti a stejné

⁶⁹ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 280

⁷⁰ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 286

⁷¹ Treaty Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT II), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/isn/5195.htm>

bezpečnosti. V článku I se strany zavázaly ke „zdrženlivosti při vývoji nových druhů strategických útočných zbraní“.

Smlouvou SALT II byly stanoveny limity pro různé typy strategických útočných zbraní, přičemž limity byly pro obě strany stejné, čímž byl naplněn požadavek Jacksonova dodatku na aplikování principu esenciální rovnosti (tzn. musela tedy obsahovat rovnocenné celkové počty strategických nosičů). Panovala zde oprávněná obava z toho, že sovětské rakety jsou mnohem větší než americké, mohou nést větší počet hlavic a tím je porušován Jacksonův dodatek.⁷²

Limity byly stanoveny pro obě strany v čl. III smlouvy, a to na množství 2400 kusů. Tento počet byl od 1. února 1981 snížen na 2250 jednotek a zahrnoval jak zařízení pro odpalování balistických mezikontinentálních raket (ICBM), odpalovací zařízení balistických raket pro ponorky (SLBM), stejně jako strategických letounů a balistických raket typu vzduchem s doletem přes 600km, zavěšených na letounech nebo umístěných v letounu (ASBM).

V rámci tohoto množství byl stanoven strop pro odpalovací zařízení ICBM a SLBM, vybavených vícenásobnou manévrující hlavicí (MIRV), ASBM s vícenásobnou manévrující hlavicí., strategické bombardéry vybavené křídlatými raketami s dosahem přes 600km na celkový počet 1320 kusů. Kromě toho je každá strana omezena počtem 1200 jednotek odpalovacích zařízení strategických řízených střel typu ICBM, SLBM a ASBM vybavených MIRV. Z tohoto počtu pak odpalovací zařízení pro řízené střely typu ICBM nesmí převýšit 620 kusů, jak stanovuje článek V.

Obě strany se rovněž zavázaly v článku IX nevyvíjet, nezkušet, nevyrábět balistické střely s dosahem přes 600km, pro zařízení na plavidlech (nezahrnuje ponorky) a stejně tak i odpalovací zařízení pro tyto rakety, stacionární odpalovací zařízení pro balistické nebo řízené střely s plochou dráhou letu pro umístění na dně oceánů, moří nebo vnitrozemských vod, prostředky pro vypouštění jaderných zbraní, jiných zbraní hromadného ničení, včetně částečně orbitálních raket na oběžnou dráhu kolem země, mobilní odpalovací zařízení pro těžké ICBM a také těžké nosiče systémů SLBM a ASBM.

V této souvislosti je třeba zmínit, že smlouva obsahovala definici těžkých balistických mezikontinentálních střel ICBM, jež v předešlých smlouvách chyběla a která spočívala

⁷² KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 37

v rozlišování mezi startovací (lunch-weight) a vrženou hmotností (throw-weight). Těžkou balistickou mezikontinentální střelou ICBM se pak rozumí střela, jejíž startovací nebo vrhaná hmotnost je větší než nejvyšší startovací nebo vrhaná hmotnost lehkých ICBM existujících k podpisu smlouvy.⁷³

Ve smlouvě, stejně jako v předešlých, byla potvrzena zásada využití národních technických prostředků kontroly k ověřování plnění převzatých závazků (článek XV).

Již pro kontrolu plnění smlouvy SALT I byla dohodnuta pravidla pro počítání odpalovacích zařízení balistických raket, jež obsahovala dvě opatření, jejichž cílem bylo ulehčení počítání. První z nich zakazuje „rychlé-opakované“ nabití sila a týká se zobrazení terénu okolo něj, tj. prostoru rozmístění odpalovacích zařízení, kde lze rozmístit pouze jednu raketu a žádná jiná zde nesmí být skladována (záložní raketa). Druhé opatření bylo přijato speciálně k tomu, aby se národními technickými prostředky snadněji dalo zjistit, že jde skutečně pouze o jednu raketu na jednom odpalovacím zařízení.⁷⁴

K doplnění národních technických prostředků slouží kooperativní opatření, jež je taková činnost stran, která usnadňuje druhé straně možnosti ověřování. V rámci smlouvy SALT II byla aplikována kooperativní opatření zahrnující upřesněná „pravidla počítání“ a „pravidla pro povolené typy“ raket, aby usnadnily kontrolu. Jednou částí „pravidla počítání“ je například dohoda, že jakmile je testovaná raketa jednou vybavena vícenásobnou říditelnou hlavicí (MIRVs), všechny ostatní rakety stejného typu budou považovány za rakety s vícenásobnou říditelnou hlavicí. To umožňuje rozlišovat rakety v operačním použití podle toho, jakými druhy bojových hlavic jsou vybaveny.⁷⁵

Integrální součástí smlouvy SALT II je protokol, v němž se USA a SSSR zavázaly nevyvíjet odpalovací zařízení pro mezikontinentální balistické rakety a neprovádět letové zkoušky uvedených raket z těchto odpalovacích zařízení. Rovněž převzaly závazek nevyvíjet řízené střely s plochou dráhou letu s doletem více než 600km z odpalovacího zařízení na moři, na souši a neprovádět letové zkoušky těchto raket vybavených multi-hlavicemi. Strany nesměly provádět

⁷³ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 281

⁷⁴ DIVIŠ, J. *Odzbrojení a kontrola*, Praha: Naše vojsko, 1988, s. 29

⁷⁵ DIVIŠ, J. op. cit. 74, s. 31

letové zkoušky balistických raket vzduch-země a nevyvíjet tyto rakety. Součástí protokolu byla i omezení, u nichž se nepodařilo dosáhnout plné dohody s tím, že se k nim obě strany v dalším kole rozhovorů vrátí.

Přestože v 70. letech, jež jsou vnímána jako doba uvolnění a nových nadějí ve vztazích obou supervelmocí, včetně nadějí na zmírnění napětí v oblasti strategických jaderných zbraní, jak to naznačily smlouvy v duchu kontroly zbrojení SALT I a SALT II, nedošlo k omezení zbrojní aktivity, naopak spíše narostla, je možné smlouvu SALT II hodnotit kladně. Vycházela z rovnosti USA a SSSR ve strategických útočných zbraních a stala se základem pro další omezování strategických útočných zbraní, ačkoliv další strategické zbrojení nezastavila, přispěla ke stabilizaci strategické rovnováhy na odsazené úrovni a přispěla dokonce k určitému snížení této úrovně a to i přesto, že ji Senát USA neratifikoval, k čemuž Frank Barnaby, bývalý ředitel SIPRI, napsal, že odmítnutí amerického Senátu ratifikovat SALT II z roku 1979, bylo v roce 1980 „největším zklamáním“ pro všechny, kdo se zajímají o „kontrolu jaderného zbrojení“. Podle jeho názoru bez SALT, nebo alespoň podstatného pokroku v procesu SALT, je těžké očekávat pozitivní výsledky při jiných jednáních o kontrole zbrojení jako je například úplný zákaz zkoušek jaderných zbraní.⁷⁶

Ještě předtím než Reaganova administrativa oznámila, že se nadále necítí být dohodou SALT II vázána, došlo v roce 1981 k vyhlášení strategického programu USA na 80. léta, jenž předpokládal s dalším zvýšením jejich strategického potenciálu.⁷⁷

Obnovení zastavených zbrojních projektů, za jehož hlavního iniciátora je považován prezident USA R. Reagan, ovšem předcházela americká nabídka k novým jednáním, která by měla směřovat ke skutečné eliminaci některých zbraňových systémů a pro něž Američané používají akronym START⁷⁸

Administrativa R. Reagana označila Sovětský svaz za nejvýznamnější a prvotní hrozbu zájmu bezpečnosti USA a vytvářela tak obraz SSSR jako hlavního nepřítele USA.⁷⁹ Dlouhodobými cíli USA bylo zabránit nadvládě Sovětského svazu, čehož mělo být dosaženo pomocí odstrašení,

⁷⁶ SIPRI Yearbook, 1981, s. 26

⁷⁷ SIPRI Yearbook, 1982, s. 270

⁷⁸ Strategic Arms Reductions Talks

⁷⁹ National security strategy of the United States, the White House, January 1988

k němuž měla dopomoci modernizace všech druhů zbraňových systémů a rovněž zdokonalení strategické obrany, která by umožnila stabilizovat hranici odstrašení v případě redukce útočných zbraňových systémů. Administrativa R. Reagana tak podmiňovala svůj souhlas s 50-ti procentním snížením strategických útočných zbraní v procesu START nedotknutelností programu strategické obrany.

2.3. Smlouva INF

Iniciativě START v oblasti strategických útočných jaderných zbraní předcházela americká nabídka na započetí rozhovorů o úplné likvidaci ze země odpalovaných střel středního dosahu, jež později vedla k podpisu smlouvy INF. Smlouva mezi SSSR a USA o likvidaci raket středního a kratšího doletu⁸⁰ je velice významnou smlouvou, neboť její implementace přivedla skutečnou redukci zbraňových systémů obou zemí, jež vedla k úplné a trvalé eliminaci jedné třídy střel obou supervelmocí.⁸¹

Již v článku I se obě strany zavázaly zlikvidovat své rakety středního a kratšího doletu a nemít je ani v budoucnu. V memorandu⁸², jež bylo spolu s protokoly integrální součástí smlouvy, bylo stanoveno, že SSSR je povinen zlikvidovat 826 raket a USA 689 raket, přičemž z tohoto počtu bylo 470 raket již rozmístěno na sovětské a 689 na americké straně. Dále stanovovalo, že na sovětské straně bude zlikvidováno 926 rozmístěných a nerozmístěných raket a na straně americké 170 těchto raket. Byly zde obsaženy i podrobné údaje týkající se rozmístění zbraní, raketových operačních základen a technických údajů raket.⁸³

⁸⁰ Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles (INF Treaty), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>

⁸¹ Demontované jaderné hlavice a naváděcí systémy ovšem zničeny být nemusely. Mohly být uschovány k potenciálnímu opětovnému použití.

⁸² Memorandum Of Understanding Regarding The Establishment Of The Data Base For The Treaty Between The Union Of Soviet Socialist Republics And The United States Of America On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm#mou>

⁸³ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 294

II. článek je zaměřen na definici základních pojmů, především balistická střela, střela s plochou dráhou letu, rozlišení na střední a krátké, jež mají zabránit potenciálním nejasnostem v její interpretaci, stejně jako pokusům o její nesprávný výklad, či úmyslné obcházení jejich principů.

Balistická raketa na pozemní základně je definována jako raketa, která je nosičem zbraní, za střelu s plochou dráhou letu se považuje nepilotovaný prostředek vybavený vlastním hnacím zařízením, jehož let je na velké části jeho dráhy zajišťován využitím aerodynamické vztažné síly, zatímco za střelu s plochou dráhou letu na pozemní základně označuje střelu, která je nosičem zbraní. Smlouva rovněž obsahuje klasifikaci střel středního doletu, která má dosah přes 1000km, ale nepřesahuje 5500km a kratšího doletu, která má dosah 500 až 1000km.⁸⁴

Článek III stanovuje, že pro účely smlouvy se za rakety středního doletu považují sovětské rakety SS-20, SS-4 a SS-5. Na straně USA Pershing 2 a BGM-109G. Do kategorie střel kratšího doletu byly zahrnuty sovětské rakety SS-12 a SS-23 (odst. 1 – 4) a americké střely Pershing 1A.

Obě strany se ve smlouvě v článku V dále zavázaly eliminovat všechny svoje rozmístěné i nerozmístěné střely středního doletu, všechna odpalovací zařízení a podpůrná zařízení pro tyto střely tak, aby nejpozději tři roky od vstupu smlouvy v platnost těmito prostředky vůbec nedisponovaly. Pokud jde o rakety kratšího doletu, zde byl termín likvidace stanoven na 18 měsíců.

Memorandum rovněž obsahuje údaje týkající se závazků přijatých v souvislosti se smlouvou, včetně výčtu všech raket středního a kratšího doletu a souvisejících zařízení, které měly strany k dispozici k 1. 11. 1987, jakož i povinnost stran tyto údaje obnovovat a poskytovat informace prostřednictvím Středisek pro snížení jaderného nebezpečí, která byla vytvořena na základě dohody mezi SSSR a USA z 15. 9. 1987 (článek IX).⁸⁵

Dodržování ustanovení smlouvy je zajišťováno prostřednictvím národních technických prostředků kontroly, která mají strany smlouvy k dispozici a které odpovídají obecně uznávaným zásadám mezinárodního práva, (článek XII) přičemž ty byly ve smlouvě dále konkretizovány.

⁸⁴ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 294

⁸⁵ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 295

Velmi významnou novinkou, jež smlouva zavedla, je možnost provádění přímých inspekcí, která umožňuje signatářům smlouvy provádět návštěvy na území druhé strany a dalších zemí, kde střely byly rozmístěny, neboť do té doby SSSR jakékoliv verifikační opatření mající povahu přímých inspekcí dlouhodobě odmítal. Některé druhy inspekcí mohly být dle článků XI. prováděny po třináct let od vstupu smlouvy v platnost. Počítalo se však se souběžným užíváním národních technických verifikačních prostředků.

Důležitou skutečností je, že smlouva byla uzavřena na dobu neurčitou, zároveň je však v textu smlouvy zakotveno právo stran od smlouvy odstoupit a to v případě mimořádné události, která ohrožuje jejich zájmy. Tento záměr musí druhé straně oznámit s šestiměsíčním předstihem, s vylíčením skutečností, které ho k takovému kroku vedou.

Smlouvu INF můžeme považovat za jednu z nejvýznamnějších dohod o kontrole zbrojení a odzbrojení, kterou svým významem přesahovaly na přelomu 80. a 90. let snad jen dohody o strategických zbraních START I A START II, kdy jednání o nich svým způsobem předznamenala. Její význam spočíval nejen v tom, že vedla k likvidaci všech amerických a sovětských střel dané třídy, ale současně i v tom, že byla prostředkem pro další omezování napětí ve vztazích USA a SSSR i posílení bezpečnosti na evropském kontinentu.

3. Vývoj po konci studené války

Smlouva o likvidaci střel středního a kratšího doletu byla velkým přínosem a znamenala průlom v oblasti odzbrojovacích smluv uzavíraných v 90. letech a na počátku 21. století.

V období od června 1982 do listopadu 1983 proběhlo v Ženevě první kolo rozhovorů o třetí smlouvě SALT, pro niž se posléze začat používat akronym START.⁸⁶

Následně se však v jednáních odrazilo ochlazení americko-sovětských vztahů, jež souviselo především s rozmisťováním nových typů ofenzivních jaderných zbraní v Evropě, zejména rozmisťování sovětských raket SS-20 a následné „dvojí rozhodnutí“ NATO vyústilo až k přerušení všech jednáních.

Obě strany se vrátily k jednacímu stolu v lednu 1986 předložením tří etapového programu na úplné jaderné odzbrojení do konce 20. století, který vešel do dějin americko-sovětských jednání jako „Gorbačovova iniciativa“⁸⁷ a jenž byl podmíněn vypracováním dohody o úplném zákazu jaderných testů. V první etapě, která by neměla trvat déle než osm let, by obě strany snížily počet svých útočných zbraní schopných zasáhnout území protivníka na polovinu a úplně zlikvidovaly rakety středního doletu umístěné v Evropě.

Ve druhé etapě návrh předpokládal přistoupení k odzbrojení i zbývajících jaderných mocností a následnou eliminaci všech taktických prostředků s dosahem do 1000 kilometrů.

Poslední etapa počítala s dokončením úplného jaderného odzbrojení a vyloučením jakékoliv další aktivity v této oblasti.

Ačkoliv k přijetí návrhu nedošlo, především z důvodů neústupnosti americké strany s nimiž se SSSR pokoušel svázat jednání START, došlo k novým impulsům v jednáních START a také ke sblížení stanovisek v řadě dílčích otázek.

Další americko-sovětské rozhovory proběhly v roce 1988 v Moskvě, na kterých se podařilo vyřešit dlouholeté neshody týkající se ze vzduchu odpalovaných střel s plochou dráhou letu a mobilních ICBM a především se podařilo přesvědčit sovětskou stranu, aby nepodmiňovala dohodu americkým ustoupením od plánů svázaných se SDI.

⁸⁶ Strategic Arms Reductions Talks

⁸⁷ KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 58

Jednání byla 31. 7. 1991 úspěšně zakončena podpisem Smlouvy o snížení stavu strategických sil, pro kterou se používal, stejně jako pro jednání, v rámci kterých byla přijata, zkratka START I.⁸⁸

3.1. Smlouva START a smlouva START II

Smlouva získala nový mezinárodněpolitický význam v důsledku rozpadu Sovětského svazu. Smlouva START I byla z hlediska mezinárodního práva původně bilaterální ujednání mezi SSSR a USA, avšak po rozpadu SSSR se na mapě objevily tři další nové jaderné mocnosti, kterými byly Bělorusko, Kazachstán a Ukrajina. Jak USA, tak Rusko, také jeden z nástupnických států, měly zájem na tom, aby jaderný arzenál, co by dědictví po SSSR, zůstal v jedné ruce.

Situaci se pokusily řešit rozšířením platnosti smlouvy START I na všechny výše jmenované jaderné země prostřednictvím Lisabonského protokolu, dle kterého měla být zachována jednotná kontrola nad nukleárním arzenálem někdejšího SSSR (v ruce Ruska) a nad snižováním kapacity v souladu se smlouvou START I.

Smlouva START I se skládá z 19 článků a závěrečného ustanovení. V preambuli jsou užitá slova amerického prezidenta R.Reagana, že jadernou válku nelze vyhrát, je proto třeba zabránit tomu, aby vůbec vypukla. Rovněž obsahuje odkaz na smlouvu NPT (o nešíření jaderných zbraní), jehož prostřednictvím smluvní strany vyjadřovaly provázanost procesu jaderného odzbrojování.

Smlouva stanovila pro oba signatáře závazek snížit v průběhu sedmi let počet jaderných hlavic o 30% tak, aby na konci tohoto období zůstalo každé straně 1600 strategických nosičů a 6000 hlavic, z toho 4900 pro pozemní a 1100 pro mobilní rakety.

Stav těžkých mezikontinentálních balistických raket se měl snížit na 154 a mohly nést maximálně 1540 jaderných náloží.

Dříve než smlouva START I vešla v platnost a po rozpadu Sovětského svazu došlo mezi americkým prezidentem Georgem Bushem a ruským prezidentem Borisem Jelcinem v lednu

⁸⁸ The Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>

1993 k podpisu nové odzbrojovací smlouvy, Smlouvy o snížení stavu strategických sil označené jako START II.⁸⁹

Jednání započala již rok před podpisem smlouvy START I, kdy se strany dohodly, že signování smlouvy START I bude následováno začátkem nových rozhovorů o další redukci strategických útočných zbraní.

Smlouva navazuje do určité míry po obsahové i formální stránce na smlouvu START I, s cílem naplnit některé jí nastartované procesy.

Vedle kvantitativního hlediska, týkajícího se další redukce počtu hlavic i jednotlivých typů nosičů, je kladen důraz rovněž na kvalitativní dimenzi kontroly zbrojení a odzbrojení, spočívající především ve snaze úplné eliminace ICBM's s vícečetnými hlavicemi.⁹⁰

Smlouva se skládá z preambule, 8 článků a závěrečného ustanovení. Předpokládala snížení stavu strategických jaderných sil obou velmocí na úroveň 60. až 70. let.

V první fázi měly Spojené státy snížit celkový počet jaderných náloží na strategických nosičích na 4200 a Rusko na 3800. V druhé etapě, do konce roku 2002, měl být počet snížen až na 3500, respektive 3000. Pokud jde o systém MIRV, i zde byl učiněn značný pokrok, neboť smlouva zavázala obě strany k likvidaci hlavic vybavených tímto systémem. Na ruské straně se jednalo o rakety SS-18 Satan, SS-24 Scalpel a na straně americké o střely LGM-30G Minuteman – 3 a LGM-118 Peacekeeper. Rovněž stanovovala, že jaderné hlavice na ponorkách k 1. 1. 2003 nepřekročí v USA počet 1750 a v Rusku počet 1700 a zároveň byl omezen počet náloží na těžkých bombardérech.⁹¹

Článek II smlouvy START II pak představuje výrazný progres z hlediska odzbrojení oproti ustanovením smlouvy START I, neboť zatímco ta se pokoušela limitovat střely schopné nést vícečetné hlavice pomocí stropů pro celkovou maximální užitečnou hmotnost ICBM's a omezit počty těžkých ICBM's, smlouva START II naproti tomu hovoří o úplné eliminaci těžkých ICBM's.

⁸⁹ Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>

⁹⁰ KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 69

⁹¹ PITSCHMAN, V. op. cit. 30, s. 343

Odpalovací zařízení pro střely ICBM's vybavené systémem MIRV měla být zcela zničena nebo mohla být přeměna na odpalovací zařízení pro střely nesoucí jedinou hlavici. Takto přeměněných odpalovacích zařízení mohlo být maximálně 90.

Kontrola dodržování ustanovení smlouvy je zajišťována prostřednictvím národních technických prostředků spolu s inspekcemi, jež jsou upraveny v protokolu o inspekcích, který je spolu s protokolem o procedurách eliminace těžkých ICBM's a konverze odpalovacích zařízení pro těžké ICBM a závěrečným memorandem, které se týká otázky vybavení těžkých bombardérů jadernými hlavicemi, součástí smlouvy.

Americký Senát ratifikoval smlouvu START II 27. ledna 1996 bez značných problémů, což se ovšem nedá říct o ratifikaci na straně Ruska. Ruská Duma smlouvu ratifikovala 14. dubna 2000, tedy až 6 let po jejím podpisu a to se značnými výhradami, které vycházely především ze zmíněné povinnosti Ruska provést zásah do struktury jaderných sil v rozsahu, než bylo obvyklé v rámci dosavadních redukcí, rovněž tak z ochlazení americko-ruských vztahů na konci 90. let, vlivem první vlny rozšiřování NATO a také díky americkým plánům na vybudování projektu národní protiraketové obrany.

Rusko se obávalo, že naplnění smlouvy významně oslabí jeho odstrašovací potenciál a pozici vůči USA a tyto obavy neustaly ani po přijetí protokolu z roku 1997 o další redukcii a omezení počtu strategických útočných zbraní. Podle něhož byla povinnost limitace počtu hlavic do 7 let od vstupu smlouvy v platnost zpřísněna na závazné datum 31. prosince 2004. K tomuto datu měly tedy obě smluvní strany disponovat více než 4250 jadernými hlavicemi, umístěných na nosičích dle stanovených podlimitů. Naopak povinnost signatářů dokončit redukcii hlavic do 1. 1. 2003 na počet 3000 – 3500 hlavic byla prodloužena o 4 roky, tj. do 1. 1. 2007. Rovněž prodlužují k tomuto datu i lhůtu pro eliminaci těžkých ICBM's či pro konverzi povoleného počtu jejich odpalovacích zařízení.

Po událostech 11. září 2001 došlo ke změně americké strategické koncepce, jejíž snahou bylo především chránit USA před balistickými střelami různých nevypočitatelných režimů či teroristů, která vyústila až k vypovězení smlouvy ABM, tj. Smlouvy o protiraketové obraně, která byla označována za uhelný kámen strategické stability. USA tak využily svého svrchovaného práva, vyplývajícího z čl. XV smlouvy, tj. možnost odstoupení od smlouvy, oznámí-li svůj záměr druhé straně s šestiměsíčním předstihem. Podle prezidenta Bushe „nyní, kdy jsou USA a Rusko přátelé,

není smlouvy ABM třeba, protože je to jednak přežitek studené války, který udržoval rovnováhu strachu a jednak svazuje ruce jeho vládě, která chce chránit USA.⁹²

Vypovězení smlouvy umožní Spojeným státům provádět testy pro projekt protiraketové obrany, které ABM do té doby zakazovala. Smlouva ABM tak přestala formálně platit 13. června 2002.

Odpovědí bylo formální prohlášení Ruska, že odstoupí od Smlouvy o snížení stavu jaderných zbraní (START II)⁹³, neboť tento mezinárodně právní akt je vzhledem k nynější obranné politice USA nesmyslný. Jak uvedlo ruské ministerstvo zahraničí „Ruská federace zaznamenává absenci jakýchkoliv předpokladů pro vstup smlouvy START II v platnost a necítí se jí být nadále vázána“.⁹⁴ Smlouva však nebyla nikdy naplněna a již nějaký čas byla považována za nefunkční.

Přestože tento krok byl od počátku považován za jakousi odvetu za odstoupení od smlouvy ABM, je třeba říci, že jak již bylo uvedeno výše, ratifikace smlouvy START II se na ruské straně potýkala od samého počátku s řadou problémů a průtahů, byla rovněž několikrát blokována. Jako důkaz je možné uvést skutečnost, že k ratifikaci v Ruské Dumě došlo až 6 let po jejím přijetí. Smlouvě bylo vyčítáno především to, že dostatečně nebere ohled na rozdílnost stavu strategického arzenálu obou mocností, zejména pak zaměření se na mezikontinentální balistické rakety, které tvořily těžiště sovětských strategických sil a jejich eliminace bude znamenat fiktivní ztrátu jakýchkoliv možných teoretických výhod, jakož i značná finanční náročnost spojená nejen s plánovanou redukcí, ale rovněž zbrojní konverze, která de facto vyžaduje dosti značné přezbrojení ruských strategických jaderných sil.

Po odstoupení od smlouvy START II došlo k utlumení nadšení, které na poli bilaterálních smluv v oblasti odzbrojení od 90. let panovalo.

Nezdar, který s sebou smlouva START II přinesla, znamenal, že se strany nadále budou řídit závazky vyplývajícími ze smlouvy START I, uzavřené 31. července 1991, podle které mělo dojít ke snížení celkového počtu strategických nosičů, tj. ICBMs, SLBMs i strategických bombardérů

⁹² ROŠKOT, J. Busch definitivně pohřbil ABM: Právo. 14. 12. 2001, s. 5.

⁹³ kterou Ruská Duma ratifikovala v roce 2000, kterou ovšem ruští zákonodárci podmínili zachováním smlouvy ABM

⁹⁴Rusko odstoupilo od smlouvy START II: Právo. 15. 6. 2002, s. 8

a jejich ekvivalentů na 1600 na obou stranách, přičemž tyto nosiče mohly být vybaveny maximálně 6000 bojovými hlavicemi.

Stejně jako v případě smlouvy START II i jednání ohledně smlouvy START III začala hned záhy po podpisu smlouvy START II. Na helsinském summitu v březnu 1997 si prezidenti Ruska Boris Jelcin a USA Bill Clinton stanovili za cíl dosáhnout v rámci jednání START III dosažení nové smlouvy, která měla ambice snížit stav strategických jaderných hlavic na 2000-2500 kusů. Mělo tak dojít k redukci o dalších 1000 kusů strategických jaderných hlavic na obou stranách. Jednání však nakonec k vypracování smlouvy nevedlo. A tak zatímco původní plány počítaly se zachováním logiky postupné redukce počtu strategických jaderných hlavic a jejich nosičů a stanovení nových podlimitů, což by znamenalo velmi postupné redukce v několika etapách, jednání o odzbrojování v oblasti strategických útočných zbraní se nakonec ubralo jiným směrem a to k podpisu smlouvy SORT.⁹⁵

3.2. Smlouva SORT

V druhém jaderném věku, tedy v období po zániku bipolarity, došlo vedle zásadní proměny globálního bezpečnostního prostředí a bezpečnostních hrozeb také k jisté změně pohledu na význam procesu kontroly zbrojení a odzbrojení mezi USA a Ruskou federací.

Je evidentní, že tento proces nebyl ani jednou ze stran zastaven nebo odmítnut. Proměnily se nicméně pohledy na význam velmi detailní formulace potenciálně projednaných bilaterálních smluv a na počet v nich obsažených opatření. Žádná smlouva nedokumentuje tento trend lépe než tzv. Moskevská smlouva (SORT z roku 2002), tj. smlouva uzavřená v Moskvě 24. května 2002 mezi prezidentem Georgem W. Bushem a Vladimírem Putinem, nesoucí tedy název smlouva SORT.⁹⁶

⁹⁵ KUCHYŇKOVA, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 74

⁹⁶ Treaty Between the United States of America and the Russian Federation On Strategic Offensive Reductions (The Moscow Treaty), originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/trty/127129.htm>

Ačkoliv smlouva START II byla významná především svou předpokládanou hlubší redukcí počtu strategických jaderných hlavic, čímž prohlubovala trend nastoupený smlouvou START I, byla smlouvou SORT zatlačena do pozadí.

Oproti textům předchozích smluv START I a START II se jedná o velmi stručný text, který se skládá jen z 5 článků a společného prohlášení.

Můžeme říci, že smlouvu SORT je třeba brát jako něco více než další pomyslnou čárku, která potěší stoupence kontroly zbrojení a odzbrojování. Smlouva se vedle snížení počtu jaderných zbraní zmiňuje také o dvou významných, ale často opomíjených skutečnostech a to především, že odstoupení USA od smlouvy ABM neukončila jednání o ozbrojování a kontrole zbrojení a také že USA podpisem této smlouvy má velký zájem udržovat s Ruskem v oblasti strategických zbraní paritu i když ne striktně nominální.

Již v úvodním prohlášení smlouvy se signatáři odvolávají na závazky pro ně plynoucí ze smlouvy START I, kterými se obě strany po rozpačitém osudu smlouvy START II nadále řídily a rovněž na povinnosti podle článku IV Smlouvy o nešíření jaderných zbraní zde dne 1. července 1968.

Text smlouvy v článku I stanoví, že smluvní strany sníží a omezí počet strategických jaderných hlavic tak, aby celkový počet nepřesáhl do 31. prosince 2012 1700-2000 těchto hlavic.

Smlouva tak počítala se snížením počtu strategických jaderných hlavic o více jak polovinu, než který předpokládala smlouva START II a až třikrát menší než strop stanovený smlouvou START I. Článek I dále uvádí, že každá strana sama pro sebe rozhoduje o složení a struktuře svých strategických útočných zbraní, nesmí však dojít k překročení stanoveného celkového limitu.

Celkový limit je stanoven velmi specifickým způsobem, neboť smlouva pojednává pouze o strategických jaderných hlavicích, které jsou skutečně rozmístěny, v operačním stavu naopak neobsahuje ani zmínku o počtu hlavic, které mohou strany nadále držet jako neaktivní, uskladněné.

Ve srovnání se smlouvou START II neobsahovala ani zákaz raket ICBM vybavených systémem MIRV, tj. raket ICBM nesoucích větší počet nezávisle naváděných hlavic či nespecifikovala podlimity na počty nosičů v rámci jednotlivých složek strategické triády, jak tomu bylo zvykem v předešlých letech.

Ruská federace po odstoupení od smlouvy START II získala tu výhodu, že svoje střely může i nadále vybavovat vyšším počtem hlavic. Ve svém operačním stavu může ponechat tzv. těžké střely a vojenský arzenál tak může přizpůsobovat zcela svým potřebám a představám.

Tato opatření měla napomáhat Rusku k zachování jeho odvetného potenciálu vůči USA a také přispět ke znásobení ruských šancí úspěšně překonat, v případě potřeby, americký antibalistický systém.

Článek II pak uvádí, že smlouva START I, uzavřená 31. července 1991, zůstává i nadále v platnosti v souladu se svými ustanoveními a to až do dat vypršení její platnosti v roce 2009.

V článku III se pak strany zavázaly, že pro účely provádění této smlouvy bude vytvořena Bilaterální prováděcí komise, v níž se zástupci smluvních stran budou scházet nejméně dvakrát ročně. A která je v podstatě stejným kontrolním orgánem, který byl zřízen již smlouvou ABM a SALT I.

V článku IV jsou poté stanoveny náležitosti potřebné k ratifikaci. Ty musejí být v souladu s ústavními postupy obou smluvních stran, přičemž smlouva vstoupí v platnost dnem výměny jejich ratifikačních listin a zůstane v platnosti do 31. prosince 2012. Dohodnou-li se strany, může být tato platnost prodloužena.

Stejně jako ve smlouvách předchozích i zde je upravena možnost strany od smlouvy odstoupit. Na rozdíl od předchozích smluv je zde ovšem formulace jiná, neboť hovoří o možnosti od smlouvy odstoupit v souvislosti s výkonem národní suverenity, neobsahuje tak žádná ustanovení o mimořádných okolnostech, ani o ohrožení nejvyšších zájmů země.

Strana, která usoudí, že plnění ustanovení smlouvy je v rozporu s výkonem její národní suverenity, tak může podle článku IV odst. 3 od smlouvy odstoupit a to ve lhůtě tří měsíců, na základě doručení písemné výpovědi druhé straně. Přesto se však smlouva stala předmětem kritiky z celé řady důvodů, a to i z řad vědců a teoretiků zabývajících se procesem kontroly zbrojení a odzbrojování.

Hlavním předmětem kritiky, pocházejícím z různých zdrojů, mj. i od americké unie znepokojených vědců (Union of concerned scientists), bylo především to, že obsah smlouvy neodpovídá jejímu názvu.⁹⁷ Zatímco smlouva předpokládala značné snížení počtu jaderných

⁹⁷ KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 79

hlavic, v podstatě nepředstavovala početní redukci vůbec žádnou. Nezaručuje totiž likvidaci jaderných zbraní, tedy skutečnou redukci nukleárních sil, ale pouze změnu jejich operačního statusu, nestanovuje totiž žádný limit uskladněných jaderných hlavic. Každá ze stran si tak může ponechat neomezený počet hlavic v deaktivovaném stavu.

Této kritice přispívá i absence úpravy dislokace zbraňových systémů jako jsou např. MIRVed ICBM's a odpalovacích zařízení se „znovunabíjecí“ schopností,⁹⁸ s jejichž eliminací počítala smlouva START II, jak bylo řečeno již výše. Kritici tak považovali smlouvu za krok zpět, neboť se vracela k principům obsaženým již ve smlouvě SALT.

Smlouva čelí kritice i z důvodu nedostatečného zajištění kontroly nad dodržováním podmínek smlouvy. Neboť nestanovuje žádné etapy odzbrojovacího procesu ani žádné administrativní kontrolní autority. Přesto, že smlouva SORT přejímala některé kontrolní mechanismy a principy monitoringu dodržování smlouvy, chybí již skoro tradiční odkaz na národní technické prostředky, obsažený v celé řadě předešlých smluv.

Smlouva SORT tak byla jakýmsi přijatelným kompromisem pro obě strany. Zakládala se tak do určité míry na jakési vzájemně, časem prověřené důvěře, i když tato kategorie je v oblasti bezpečnostní politiky a kontroly zbrojení ošemetná.

Ačkoliv se zdá, že smlouva nepřináší nic nového, je třeba brát v úvahu například i názor, který uvádí Cirincione⁹⁹, že jde o dokument, který vychází vstříc potřebám americké bezpečnostní doktríny na počátku 21. století. Řada expertů se shoduje, že americká bezpečnostní politika se dostala v posledním desetiletí 20. století do zajetí vlastních závazků plynoucích z odzbrojovacích smluv, kdy některé z nich, se změnou situace ve světě, především v souvislosti s teroristickými hrozbami, stávají kontraproduktivními a nepružnými. Zpomalují či brání modernizaci zbraňových systémů.

Principy a závazky ze smluv lze jen těžko modifikovat či od smluv odstoupit. Strany se tak dostávají do zajetí potřeb a to na straně jedné redukce svých zbraňových arzenálů a na straně druhé upevnit své postavení vstříc novým hrozbám. Stále častěji se pak setkáváme

⁹⁸ OZNOBISHEV, S. *Russian and the United States: Is „cold Peace“ Possible?* In. *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations*, 2004, vol.50, Iss.4

⁹⁹ CIRINCIONE, J. *The Deadly Arsenals. Tracking Weapons of Mass Destruction*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.2002

s východiskem jediným možným a tím je prohlášení, že se necítí být principy těchto smluv i nadále vázány. Setkáváme se s tím v případě odstoupení USA od smlouvy ABM a na ruské straně v případě smlouvy START II. Výhody smlouva přinesla i Ruské straně, neboť ta se, odstoupením od smlouvy START II, zbavila povinnosti podstoupit do důsledku finančně nákladnou a monitorovanou konverzi zakázaných typů jaderných zbraní, především ponechat si rakety typu SS-18 a SS-19.¹⁰⁰

¹⁰⁰KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ P. op. cit. 59, s. 80

4. Smlouva NEW START a její srovnání s předešlými smlouvami

V roce 2009 došlo ke změně v úřadu prezidenta USA, kdy namísto G. Bushe mladšího nastoupil do funkce Barack Obama. Ihned od svého nástupu do funkce začal naplňovat kroky, ke kterým se zavázal v předvolební kampani. Prvním krokem má být zahájení rozhovorů o snížení strategických útočných zbraní s Ruskou federací, se kterou měly USA v posledních letech napjaté vztahy. Především pak obnovení rozhovorů o nahrazení Smlouvy o omezení strategických útočných zbraní (START I), která byla podepsána v roce 1991 a jejíž platnost má vypršet 5. 12. 2009.

V březnu se v Ženevě sešli ministři zahraničí obou zemí, Hillary Clintonová a Sergej Lavrov, aby se především pokusili o zlepšení americko-ruských vztahů. Došlo k ujednání, že se obě strany budou snažit dohodnout na nové verzi odzbrojovací smlouvy, která by měla být hotová do konce roku, tedy ještě před vypršením platnosti smlouvy START I, neboť jak prohlásil ministr zahraničí Lavrov „současné smlouvy a jejich limity jsou zastaralé.“¹⁰¹

V dubnu se v Londýně již sešli čelní představitelé obou států Barack Obama s Dmitrijem Medvědem, kteří potvrdili svou vstřícnost závazkem, že Kreml a Bílý dům do konce roku vypracují novou dohodu o dalším jaderném odzbrojení, která by měla vést ke snížení jaderných arzenálů obou zemí pod úroveň, jež stanovovala smlouva SORT, uzavřená v roce 2002, která počítala s omezením počtu strategických zbraní na 1700 až 2200 hlavic do roku 2012. Prezident Obama proklamoval, že se prosadí o radikálnější snížení a to až o 80% současného stavu. Spojené státy a Rusko by tak disponovaly asi tisícovkou raket.

S tímto prezident Medveděv souhlasil a dodal, že při nových jednáních o jaderném odzbrojení nesmí ovšem jít pouze o počet atomových hlavic, ale že musí jít také o mezikontinentální rakety, o balistické střely odpalované z ponorek a o těžké strategické bombardéry, schopné nést jaderné zbraně, čímž poukazoval na oblasti, v nichž mají USA převahu.

¹⁰¹ ŠUPOVÁ, T. USA a Rusko: Nový začátek: Lidové noviny. 7. 3. 2009, s. 8

V červenci se pak na summitu v Moskvě prezidenti obou velmocí dohodli na hlavních bodech nové americko-ruské smlouvy o jaderném odzbrojení. Prezidenti v Kremlu uzavřeli rámcovou dohodu, která předpokládala, že obě země sníží počet jaderných hlavic v bojovém postavení na 1500 – 1675 do sedmi let od podpisu nové smlouvy. Strategické nosiče, jako rakety, ponorky a bombardéry, Amerika a Rusko omezí na 500 až 1100 kusů.¹⁰²

I nadále pokračovalo vyjednávání o zbývajících náležitostech smlouvy s cílem uzavřít smlouvu před uplynutím platnosti smlouvy START I. Pro Rusko i nadále zůstává trnem v oku americký štít v Evropě a Smlouvu o redukci arzenálu Moskva podmiňuje revizí amerického záměru.

Řešení se našlo v dohodě stran, že Rusko může ke smlouvě přidat separátní dodatek. V něm si vyhrazuje právo od smlouvy odstoupit, pokud by budoucí protiraketová obrana narušovala strategickou rovnováhu. V březnu oba tábory vyjednávачů doladily poslední detaily smlouvy, především se jim podařilo nalézt formulaci spojující příští dohodu o strategických útočných zbraních se zbraněmi obrannými, tedy protiraketovou obranou.

Je zde třeba podotknout, že americká protiraketová obrana byla kamenem úrazu při vyjednáváních mezi SSSR (později i Ruskem) a USA už od 80. let. Stejně jako u nové smlouvy, podepsané nyní v Praze, se musel i v případě dohody o likvidaci raket středního doletu s jadernými hlavicemi, jenž byla podepsána 8. 12. 1987 ve Washingtonu, najít způsob jak všechny uspokojit. Tehdy to byla formulace, která oběma supervelmocím umožňovala vyvíjet protiraketové systémy „podle potřeby“.

Dne 8. 4. 2010 podepsali v Praze americký prezident Barack Obama a ruský prezident Dmitrij Medveděv Smlouvu mezi Spojenými státy Americkými a Ruskou federací o opatřeních pro další snížení a omezení strategických útočných zbraní¹⁰³, neformálně označovanou jako nový START, která nahrazuje smlouvu START I z roku 1991, jejíž platnost vypršela 5. prosince 2009. V některých případech nahrazuje i tzv. Moskevskou smlouvu SORT z roku 2002, jejíž plánované ukončení platnosti v roce 2012 skončí po vstupu nové smlouvy v platnost.

¹⁰²Ústupky bílého domu, zatím na Rusy neplatí: Lidové noviny. 5. 1. 2010, s. 06

¹⁰³ Treaty between the United States of America and Russian Federation on Measures for the further Reduction and Limitation of Strategic offensive Arms, originální text je dostupný z <http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>

Text dohody se skládá z preambule a 16 článků, dále Protokolu a jeho Technické přílohy. Obsahuje rovněž jednostranné ruské prohlášení o protiraketové obraně.

V preambuli obě strany konstatují vázanost plnění svých povinností podle čl. VI Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, jak tomu bylo již ve smlouvách předešlých.

Důležité je uznání souvislosti mezi strategickými útočnými zbraněmi a strategickými obrannými zbraněmi a rostoucí význam této souvislosti v procesu omezení strategických jaderných zbraní.

Americká protiraketová obrana byla od počátku jedním z hlavních důvodů průtahů uzavření smlouvy. Smlouva se však k této problematice nijak detailněji nevěnuje a pro Spojené státy z ní žádné závazky, týkající se protiraketové obrany, nevyplývají. Za jediné omezení lze brát zmínku v preambuli, že stávající strategické obranné zbraně by neměly podkopat životaschopnost a efektivnost strategických útočných zbraní smluvních států a také čl. 5 odst. 3, podle kterého mají strany zakázány využívat existující odpalovací zařízení útočných raket pro protirakety a naopak.

Jako jakousi pojistku si Ruská federace vymínila dodatek ke smlouvě ve formě jednostranného prohlášení, podle kterého má Ruská strana právo od smlouvy odstoupit v případě, že by pokračující výstavba systému protiraketové obrany USA mohla ohrozit potenciál strategických jaderných sil Ruské federace a tím narušit i strategickou rovnováhu.

Preambule také rovněž zdůrazňuje odpovědnost obou zemí za jaderné odzbrojení a nešíření jaderných zbraní a význam odzbrojovacích kroků pro světovou stabilitu.

Strany se smlouvou zavázaly snížit a omezit strategické útočné zbraně v souladu s ustanoveními smlouvy.

Smlouva New START přejímá definice a pravidla pro vypočítávání ze smlouvy START I a naopak se snaží vyvarovat tolik kritizované úpravě Smlouvy SORT.

V rámci smlouvy New START má klíčový význam čl. II, který stanoví druhy jaderných hlavic, které podléhají snížení, a vypočítává úrovně, jichž má být do sedmi let po ratifikaci smlouvy dosaženo. Pokud se jedná o nosiče, stanovuje smlouva limity na 800 ks rozmístěných zařízení pro ICBMs, SLBMs a těžkých bombardérů schopných nést jaderné zbraně, z nichž pro stejná zařízení rozmístěná, je stanoven limit 700 ks. Zatímco smlouva START 1 stanovila celkový počet strategických nosičů na 1600 ks na obou stranách, přičemž tyto nosiče mohly být

vybaveny maximálně 6000 ks bojových hlavic, oproti tomu smlouva SORT určovala snížení počtu rozmístěných strategických jaderných hlavic obou států na 1700 až 2200 ks.

Limit pro nerozmístěné nosiče se bude patrně využívat mj. i pro střely na ponorkách v opravě.

Pokud jde o tyto limity, smlouva již žádné omezení nestanovuje, nedotýká se tak ani struktury nukleárních sil, ani kvality nosičů. Tím se liší od smlouvy START II, která nebrala ohledy na rozdílnou strukturu obou stran. Pro USA byly vždy rozhodující bombardéry a střely umístěné na ponorkách, kdežto síla Ruska byla vždy v pozemních mezikontinentálních balistických raketách vybavených systémem MIRV.

Smlouva START II se soustředila právě na tyto pozemní rakety, požadovala jejich značnou redukci a zakazovala instalování více hlavic na ICBM, což bylo pro Rusko značně nevýhodné a bylo patrně jedním z důvodů, proč Rusko od smlouvy v roce 2003 odstoupilo. Smlouva SORT byla naprostým opakem. Zabývala se výhradně jadernými hlavicemi, nikoliv nosiči, vyžadovala pouze demontáž nosičů z hlavic, nikoliv jejich likvidaci, což umožňovalo stranám hlavice nadále skladovat.

Článek III pak obsahuje definici, jakým způsobem se jednotlivé druhy zbraní a jaderných hlavic do celkových počtů započítávají, a rovněž vymezuje pojmy používané při sčítání.

V případě 700ks rozmístěných ICBMs, SLBMs a těžkých bombardérů se každý z těchto nosičů počítá jako 1ks. Pokud pak jde o 1550ks jaderných hlavic, bude počet jaderných hlavic ICBMs a SLBMs totožný s počtem návratných nosičů umístěných na operačně rozmístěných ICBMs a SLBMs a jedna jaderná hlavice se bude počítat za každý rozmístěný těžký bombardér.¹⁰⁴

Právě definice samotného sčítání, respektive klasifikace jednotlivých kusů výzbroje se stala jedním z důvodů kritiky.

Zatímco hlavice pro mezikontinentální střelu se počítá jako jeden kus, stejně tak se klasifikuje i těžký bombardér jako „jedna hlavice“, a to i přesto, že například americký těžký bombardér B-52 může nést klidně až 20 hlavic.¹⁰⁵ Za rozmístěný těžký bombardér můžeme, podle článku 12, části první protokolu ke smlouvě New START, považovat těžký bombardér způsobilý nést

¹⁰⁴ TÚMA, M. op. cit. 16, s. 86

¹⁰⁵ ČERNÝ. P. Dohoda čaruje s čísly, i tak má význam: Lidové noviny. 9. 4. 2010, s. 3

jaderné hlavice, přičemž za takový bombardér se nepovažuje zkušební těžký bombardér ani těžký bombardér nacházející se v opravném nebo výrobním zařízení. Podle článku 25 se pak těžkým bombardérem způsobilým nést jaderné zbraně rozumí těžký bombardér vybavený jadernými střelami dlouhého doletu ALCM, jadernými střelami země-vzduch nebo jadernými bombami.

Smlouva New START tak zavádí mj. nový způsob počítání těžkých bombardérů, podle něhož se jeden bombardér započítává jako jedna hlavice, zcela bez ohledu na to, kolik jaderných zbraní skutečně nese nebo nést může.

Pokud jde totiž o samotnou výzbroj strategických bombardérů, jako jsou jaderné bomby či řízené střely s jadernými hlavicemi, se de facto nezapočítává do žádného limitu, důležitý je pouze počet bombardérů.

Praxe pak může být taková, že si strany ponechají více hlavic pro balistické rakety na úkor nezapočítávané jaderné výzbroje pro bombardéry, což by znamenalo, že skutečná redukce může být podstatně nižší než oněch kýžených 30%. Pokud jde o tento specifický způsob počítání, údajně si jej prosadila ruská strana. Některé zdroje uvádějí, že během vyjednávání se objevil i návrh, aby se bombardéry počítaly paušálně, tedy jeden bombardér za deset jaderných hlavic.

Na tomto místě je třeba uvést ještě jednu skutečnost. V souvislosti s novým počítáním je třeba zmínit stav na obou stranách. Americké rakety v dnešní době nesou totiž mnohem méně hlavic než by nést mohly. Zatímco ruské střely jsou naplněny na hranici kapacit MIRV. V případě potřeby tak mohou USA své rakety dozbrojit a disponují tak větším upload potenciálem než Rusko. Tuto skutečnost Rusko hodlá řešit v rámci zachování strategické rovnováhy zavedením nových mezikontinentálních balistických raket s větším počtem hlavic, především střední raketa RS- 24.

Přestože smlouva nestanovuje žádné další limity pro nerozmístěná zařízení ICBM a SLBM, v čl. IV však stanoví, kde se tato zařízení, jež jsou součástí výrobní a vývojové infrastruktury určené pro příslušné zbraňové systémy, mají nacházet. Ať už jde o základny, výrobní zařízení, opravárenská zařízení, sklady, místa konverze nebo likvidace apod.

Podle odst. 4 tohoto článku mohou být tato rozmístěná zařízení předmětem přepravy mezi těmito místy, přičemž je dále stanoveno omezení, že doba trvání přepravy mezi objekty nesmí přesáhnout dobu 30 dnů. S tímto souvisí i závazek obou stran poskytovat si vzájemně informace o prostorech, kde jsou zmíněné systémy uskladněny či umístěny, přičemž strany jsou

povinný poskytnout informace o případné změně těchto údajů. Tato ustanovení a informace, na základě nich poskytované, slouží stranám k ověřování dodržování plnění ustanovení smlouvy, ulehčují provedení případné inspekce a přispívají k předcházení případného pokusu o skladování uvedených zařízení na jiných místech, než která uvedly druhé straně. V takovém případě by se strana dopustila porušení smlouvy.

4.1. Kontrola

Za největší přínos nové dohody, možná i důležitější než je stanovení limitů, lze pokládat především skutečnost, že smlouva New START znovu zavádí účinné nástroje pro předávání informací, kontrolu a ověřování, včetně inspekci. Jde o nástroje již prověřené časem, které byly uplatňovány již v rámci starších smluv jako SALT a START. Kdežto smlouva SORT, která smlouvě New START předcházela, byla založena, dalo by se říci, jen na dobré vůli obou stran, neboť trpěla absencí podobných mechanismů.

Smlouva New START stejně jako smlouva START I spoléhá při kontrole především na národní technické prostředky kontroly, které díky současnému stavu techniky umožňují dostatečně efektivní kontrolu počtu a polohy strategických sil protistrany, přičemž těchto prostředků má být užíváno při respektování norem práva mezinárodního.

Smlouva START I obsahovala specifický a propracovaný systém kontrolních opatření, jimiž, jak je řečeno výše, se smlouva New START inspirovala, a některá dále rozvádí. Především však tato kontrolní opatření přizpůsobuje novým vztahům a potřebám obou mocností po skončení studené války.

Smlouva START I kladla důraz na národní technické prostředky kontroly zbrojení. Vedle nich rovněž umožňovala také podrobnou výměnu dat, týkajících se počtů a rozmístění strategických zbraní, rozsáhlou notifikační povinnost, jejíž součástí byla i možnost obou smluvních stran účastnit se vojenských přehlídek s ukázkami zbraní a v neposlední řadě rovněž upravovala 12 typů inspekci na místě a následnou možnost monitorovacích aktivit, jejichž cílem bylo pomoci ověřit, zda signatáři plní své smluvní závazky. Je třeba zmínit, že ke smlouvě START I bylo připojeno 6 protokolů, jež uzavřely smluvní strany a které se týkají procesu odstraňování zbraňových systémů či jejich konverze, rovněž inspekci a monitoringu, jak jsou dodržovány

ustanovení smlouvy a také užitečné hmotnosti střel odpalovaných ze země (ICBM) i z ponorek (SLBM) a která jsou stanovena smlouvou. Další technické aspekty týkající se monitoringu dodržování smlouvy jsou upraveny ve 4 dohodách, jež smlouvu START I doplňují. Důležitým opatřením obsaženým v jedné ze smluv je povinnost stran vzájemně se informovat o každoročním cvičení, do něhož jsou zapojeny i těžké bombardéry.

Vedle kontroly prováděné národními technickými prostředky, smlouva stanovuje v článku VII povinnost stran zřídit databázi, jež má obsahovat veškeré údaje, které se týkají smlouvy. Kategorie dat, které mají být obsaženy v databázi, jsou stanoveny v druhém oddílu protokolu k této smlouvě. Jde například o geografické souřadnice, schémata objektů určených na základě této smlouvy, jakož i schémata pobřežních linií vodstev definovaných podle smlouvy, nesmějí být zveřejněny, pokud se na tom strany nedohodnou v rámci bilaterální konzultativní komise.

Jde především o data týkající se počtu rozmístěných a nerozmístěných ICBM's, stejně tak rozmístěných a nerozmístěných odpalovacích zařízení pro ICBM's a data o zařízeních spojených s ICBM.

Rovněž tak údaje o rozmístěných a nerozmístěných SLBM's a jejich nosičů. A stejně tak i data o počtech těžkých bombardérů.

Každý z nich musí mít jedinečný identifikátor (jedinečné označení). Tyto údaje mohou strany zveřejňovat bez nutnosti projednání v bilaterální konzultativní komisi.

Smlouva v článku VII odst. 2 stanoví závazek informovat druhou stranu o změně v datech a poskytování dalších oznámení způsobem stanoveným v úvodu 4. oddílu protokolu k této smlouvě.

Databáze souvisí i s dalším kontrolním mechanismem, který představuje inspekce. Započítávání strategických střel bude podle článku III Smlouvy prováděno na základě označení s číslem uvádějícím počet hlavic. Tím se liší od smluv předchozích, podle kterých bylo započítávání prováděno, jakoby na střelách byl umístěn maximální počet hlavic.

S tím souvisí i povinnost v článku VII odst. 2 informovat druhou stranu o změně údajů a poskytovat další oznámení způsobem stanoveným v úvodu IV. oddílu protokolu k této smlouvě, k čemuž strany využívají Centrum pro snížení jaderného nebezpečí.

Na základě této databáze má smluvní strana možnost provést nejvíce desetkrát ročně náhodnou inspekci k ověření údajů uvedených v databázi a tím i plnění ustanovení smlouvy,

na jedné takové střele nebo třech bombardérech. Inspekce nedává možnost smluvní straně provádět kontrolu všech rozmístěných a nerozmístěných střel a jimi vybavených hlavic, ani jejich přepočítání.

Stejně jako ve smlouvě START I má právě tento mechanismus nahradit povinnost stran ukládat data týkající se celkového počtu rozmístěných hlavic a doplnění oproti smlouvě SORT o povinnost pravidelné aktualizace v intervalech šest měsíců. Snahou těchto opatření a možnosti využívání inspekce je, aby databáze obsahovala skutečný stav strategických sil obou stran a neumožňovala smluvním stranám rozmisťovat střely s větším počtem hlavic, než je uvedeno v databázi.

Rovněž mají reagovat na poměrně široké možnosti konverze zbraňových systémů, jež smlouva New START stanovuje. Podle článku III odst. 7 odpalovací zařízení pro ICBM a SLBM, rovněž tak těžké bombardéry nesoucí jaderné zbraně, nespádají do působnosti této smlouvy a nezapočítávají se tak do celkových limitů, pokud byly již zničeny či konvertovány v souladu s třetím oddílem protokolu k této smlouvě, přičemž tato pravidla nejsou natolik náročná jako ta obsažená ve smlouvě START I.

Možnost stran provádět inspekce vychází z článku XI a má směřovat především k ověření správnosti výše uvedených údajů o strategických útočných zbraních, na něž se smlouva vztahuje a rovněž k ověřování plnění ustanovení smlouvy. Podrobnou úpravu obsahuje pak V. oddíl protokolu ke smlouvě. I zde, jako v mnohém jiném, vychází úprava ze smlouvy START I, ovšem opět s jistými obměnami.

Smlouva New START rozlišuje 2 typy inspekcí a to typ 1 a typ 2. Podle smlouvy má smluvní strana právo provést až 10 inspekcí typu 1 ročně, kdy při této inspekci mohou dle protokolu provést až 2 různé typy inspekční činnosti. Předmětem inspekce typu 1 jsou základny těžkých mezikontinentálních balistických střel, ponorkové základny a letecké základny, na nichž jsou umístěny rozmístěná i nerozmístěná odpalovací zařízení, střely či těžké bombardéry. Cílem inspekcí tohoto typu je především potvrdit správnost deklarovaných údajů o počtech a typech rozmístěných a nerozmístěných strategických útočných zbraní, na které se vztahuje tato smlouva, počet hlavic umístěných na rozmístěných ICBM a SLBM, stejně jako počty jaderných zbraní umístěných na rozmístěných těžkých bombardérech, (smlouva, čl. XI, odst. 2) s údaji uvedenými ve smlouvou zřízené databázi.

Před započítáním samotné inspekce poskytne kontrolovaná strana v souladu s ustanoveními V. oddílu, části IX Protokolu straně provádějící inspekční činnost informace týkající se aktuálního počtu hlavic umístěných na střelách na dané základně. Inspektoři si následně vyberou jednu konkrétní střelu ICBM nebo SLBM a zkontrolují počet hlavic, kterými je střela vybavena.

Součástí databáze zřízené na základě smlouvy NEW START je seznam celkového počtu hlavic rozmístěných na všech střelách na určité základně. Oproti tomu databáze smlouvy START I obsahuje seznam počtu hlavic příslušejících k určitému typu střely, kde každá střela stejného typu se započítává jako stejné množství hlavic. V důsledku toho je inspekční režim obou smluv odlišný a to stanovením výpočetních pravidel pro balistické střely.

Inspekci typu 2 může smluvní strana pak provést dle článku XI smlouvy maximálně 8 ročně. Celkově tedy lze provést nejvýše 18 inspekci ročně, které připouští smlouva New START, oproti 28 inspekci, které povolovala smlouva START I. Předmětem těchto inspekci jsou pak zařízení uvedená v V. části sedmého oddílu protokolu k této smlouvě, kterými jsou například skladovací a servisní zařízení, testovací zařízení. Tedy místa, kde se skladují nerozmístěná či konvertovaná odpalovací zařízení a střely. Cílem těchto inspekci je pak především potvrdit správnost deklarovaných údajů o množství, druzích a specifikaci nerozmístěných strategických útočných zbraní, které jsou předmětem této smlouvy, jakož i potvrzení o konverzi či likvidaci strategických útočných zbraní.

V rámci kontrolní činnosti, upravené především článkem XI Smlouvy, stejně tak i protokolem (část V, oddíl VII), mají smluvní strany právo účastnit se výstav a předvádění výzbroje druhé strany, za účelem ukázky charakteristických vlastností nových typů a potvrzením jejich technických vlastností a rovněž tak i demonstrovat výsledky konverze pro každý typ strategické útočné zbraně, na níž smlouva dopadá.

Smluvní strany se ve smlouvě New START v článku IX rovněž zavázaly k výměně telemetrických informací o startech ICBM a SLBM, ne však o víc než pěti startech v kalendářním roce. Strany se dohodnou na rozsahu výměny těchto telemetrických informací v rámci bilaterálního konzultativního výboru, který strany zřizují na základě článku XII smlouvy, s cílem podpořit cíle a ustanovení smlouvy.

Smlouva, včetně protokolu, podléhala ratifikaci v souladu s ústavními postupy obou stran a v platnost vstupuje výměnou ratifikačních listin (smlouva čl. XIV).

Kontrolně zbrojní smlouvy mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací, jako například smlouva START I, START II a SORT, byly na americké straně ratifikovány většinou demokratických i republikánských hlasů. Výjimkou z nich ovšem byla smlouva START II, která nevstoupila v platnost, protože Senát USA odmítl ratifikovat dodatek ke smlouvě.

Podle tvrzení Johna F. Kerryho, demokratického senátora a předsedy senátního výboru pro zahraniční otázky, bylo několik důvodů pro podporu obou stran při projednání textu smlouvy New START v senátu, za účelem dosažení její ratifikace. Ratifikační proces byl však ve 100 členném americkém Senátu charakterizován obstrukční činností především z řad republikánských senátorů.¹⁰⁶

Jejich cílem bylo dosáhnout prodloužení jednání o New START až do r. 2011, kdy by o smlouvě jednal Senát již v novém složení, ve kterém by byl větší předpoklad, že Obamova administrativa nezíská potřebnou dvoutřetinovou většinu, tj. 67 hlasů, který by jim zajišťovala vítězství v doplňovacích volbách do obou komor Kongresu v listopadu 2010.¹⁰⁷

Po několika měsíčních jednáních Senát smlouvu New START 22. 12. 2010 schválil, na základě příslibu Obamovy administrativy v následujících deseti letech finančně podpořit modernizaci jaderně zbrojního komplexu. K demokratickým senátorům, jež smlouvu podporovali od samého počátku, se tak připojila i část republikánských senátorů, čímž prokázali, že bezpečnost USA a celého mezinárodního společenství kladou nad mezistranické spory. Senátoři rovněž ke smlouvě připojili rezoluci týkající se amerického práva na vybudování protiraketové obrany v Evropě.

V této souvislosti je třeba zmínit jednoznačnou podporu ratifikace, kterou jí poskytovala řada významných politiků či státníků, mezi nimi například generální tajemník OSN Pan Ki-mun a generální tajemník NATO Anders Fogh Rasmussen, Michail Gorbačov, H. Kissinger, Condoleeza Riecová a bývalý republikánský prezident George H. W. Bush (starší).

Pokud jde o ratifikaci na ruské straně, musela být projednána a schválena oběma komorami ruského parlamentu. V dolní komoře, tj. Státní Dumě, byla smlouva schválena v prvním i druhém

¹⁰⁶ Perilous obstruction, International Herald Tribune, 19.11.2010, s. 8

¹⁰⁷ TÚMA, M. op. cit. 16, s. 88, 89

čtení. Poslanci ovšem vyjádřili některé své výhrady ke smluvnímu textu ve dvou doprovodných rezolucích, které však nejsou součástí smlouvy. První z nich, o kterém pojednává i preambule smlouvy, potvrzuje vzájemnou závislost protiraketové obrany se strategickými zbraněmi. Prostřednictvím druhé rezoluce poslanci zavazují ruskou vládu udržovat účinné jaderné odstrašení kteréhokoliv státu či skupiny států před agresí, a to za jakýchkoliv okolností.¹⁰⁸

Smlouva byla následně ratifikována i senátory z Rady federace a po výměně ratifikačních listin mezi ministry zahraničních věcí Hillary Clintonovou a Sergejem Lavrovem 5. 2. 2011 mohla smlouva vstoupit v platnost.

Stejně jako předchozí smlouvy i tato smlouva má své kritiky i zastánce. Je jí především vyčítána nedostatečná redukce jaderných hlavic, neboť se zprvu jednalo o snížení jaderného arsenálu na 500 až 600 strategických hlavic pro každou ze stran. Předmětem kritiky je rovněž její forma, neboť smlouvě je vyčítáno, že se jedná opět pouze o bilaterální úmluvu, na které se nepodílejí ostatní jaderné mocnosti, zejména pak Čína, jejíž počet jaderných hlavic a nosičů se stále pouze odhaduje.

Smlouva má ovšem i svá pozitiva. Za jedno z velkých pozitiv smlouvy lze považovat již výše zmíněné znovuzavedení kontrolních a ověřovacích mechanismů, které se uplatnily v některých smlouvách předešlých.

Hlavní pozitivum smlouvy je však třeba spatřovat ve skutečnosti, že smlouva New START významně přispívá ke zlepšení vztahů mezi USA a Ruskou federací. Smlouva nepředstavuje ideální výsledek, ale je vyváženým kompromisem, kterého bylo možno díky četným ústupkům obou stran, ať už v metodě počítání či v otázce protiraketové obrany dosáhnout. O přínosu smlouvy pro celý svět se tak nedá pochybovat a její přínos k procesu jaderného odzbrojení není zanedbatelný.

¹⁰⁸ KRAMER, A. E. *Arms treaty advances in Russian parliament*, International Herald Tribune, 26. 1. 2011, s. 3

5. Systém kontroly dodržování dohod

Institut kontroly má nepochybně velký význam z hlediska implementace zásad a norem práva mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení a pokrok v oblasti odzbrojení jeho význam ještě umocňuje. Proto věnuji otázce kontroly a kontrolních mechanismů v této kapitole poněkud větší pozornost. Solidní systém kontroly je důležitým prvkem mezinárodních dohod v citlivých vojensko-strategických otázkách, v případě jaderných zbraní to platí dvojnásob.

Stejně jako v úvodní kapitole i zde je třeba se věnovat alespoň ve zkratce vyjasnění pojmu „kontrola“. Pojem „kontrola“, který je v českých překladech mezinárodních smluv nejčastěji užíván pro označení mezinárodní kontroly nad dodržováním smluv v oblasti omezení zbrojení a odzbrojení a který je v tomto smyslu užit i v některých rezolucích OSN, rovněž například i ve Smlouvě o nešíření jaderných zbraní v čl. VI, kde se hovoří o závazku vést jednání o smlouvě o všeobecném a úplném odzbrojení pod přísnou a účinnou mezinárodní kontrolou, není zcela jednoznačný. Podle J. Ondřeje je vhodnější užívat termínu „verification“, který spíše odráží hlavní myšlenky kontroly, jako zjišťování pravdy, správnost, skutečnost, skutečný stav věcí a který je použit v řadě odzbrojovacích smluv jako ve Smlouvě mezi SSSR a USA o likvidaci jejich raket středního a kratšího doletu z roku 1987 nebo ve smlouvách mezi Ruskem a USA START I a II z let 1991 a 1993.

Problematika kontroly se ovšem často stává kamenem úrazu v rámci jednotlivých jednáních o odzbrojovacích smlouvách a to z důvodů, že závazky, které z nich vyplývají, často představují určitý zásah do suverenity daného státu, případně do ochrany informací citlivých z hlediska obrany, vojenských tajemství a také z hlediska rizika možné špionáže, ať už vojenské nebo průmyslové, protože obsahují podrobná ustanovení o zbraních, tj. typech zbraní, počtech, místech umístění apod. Neúspěch jednání o kontrolních opatřeních může být hlavním důvodem bránícím uzavření příslušné smlouvy nebo přinejmenším oddaluje její dokončení.

Smlouvy o omezení zbrojení a o odzbrojení mohou plnit svůj účel pouze tehdy, pokud budou poctivě dodržovány. Nedodržení závazků jedním ze států v rámci dohod o kontrole jaderného zbrojení a o jaderném odzbrojení má vzhledem ke strategickému významu těchto zbraní samozřejmě negativní efekt na národní bezpečnost ostatních států. Vzhledem k významu a důležitosti závazků plynoucích z těchto smluv není vhodné spoléhat se na zásadu pacta sunt

servanda, upravenou Vídeňskou úmluvou o smluvním právu a přijatou roku 1969, stejně jako spoléhat se, že dojde k dobrovolnému splnění závazků. Z toho důvodu jsou součástí smluv o omezení zbrojení a odzbrojení prostředky k zajištění jejich dodržování, kterými jsou prostředky pokojného řešení sporů, opatření reagující na porušení závazků a sloužící k zajištění souladu, včetně případných sankcí a kontrolní opatření.¹⁰⁹ Přestože jsou tyto prostředky spolu úzce propojeny, použití jednoho z nich není podmíněno předešlým použitím některého jiného, tzn. na místo jiného méně progresivního.¹¹⁰

Kromě těchto právních prostředků zajišťujících dodržování mezinárodních smluv v oblasti omezení zbrojení a odzbrojení existují i prostředky neprávní, které mají povahu morálně politickou a které působí na stát prostřednictvím možnosti negativního veřejného mínění, tzn., že stát bude viděn v očích veřejnosti jako stát nedodržující své povinnosti plynoucí z určité smlouvy. Tyto prostředky nelze vůbec podceňovat, především jejich preventivní funkci.

Kontrolu dodržování závazků v oblasti kontroly jaderného zbrojení a jaderného odzbrojení v tradičním pojetí je třeba chápat jako proces sloužící k ověření toho, zda jsou závazky vyplývající z uzavřených mezinárodních dohod smluvními stranami odpovídajícím způsobem plněny.¹¹¹

Kontrola je tedy jedním ze způsobů zajištění plnění převzatých mezinárodních závazků, ovšem sama o sobě není ještě zárukou legality v mezinárodních vztazích. Kontrola, přestože se řadí mezi záruky plnění mezinárodněprávních závazků a jistě spolu kontrola a záruky úzce souvisí, má kontrola své specifikum, které spočívá právě ve zjištění stavu a úrovně plnění převzatých závazků.¹¹² Za normálních okolností je výsledkem kontroly konstatování o plnění závazků danou stranou. V opačném případě, pokud nejsou splněny všechny podmínky, je výsledkem konstatování buď, že dochází k zanedbání plnění povinností daným státem, nebo horší případ, že dochází k otevřenému porušení závazků.

¹⁰⁹ ONDŘEJ, J. op. cit. 21, s. 194

¹¹⁰ ONDŘEJ, J. tamtéž,

¹¹¹ WMD Verification and Compliance: The State of Play, Foreign Affairs Canada, The Verification Research, Training and Information Centre (VERTIC), London, Weapons of Mass Destruction Commission, Working paper no. 19, October 2004.)

¹¹² MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 89

Každý stát může kontrolu provádět samostatně, nebo se smluvní strany mohou domluvit na její určité institucionalizaci. Kontrolu mohou jednotlivé smluvní strany provádět prostřednictvím svých národních prostředků nebo využitím prostředků mezinárodních.

Podle J. Ondřeje musí být kontrolní opatření proto, aby mohla plnit svou funkci adekvátní a účinná ve vztahu k obsahu dané smlouvy o omezení zbrojení a odzbrojení.

Stejný názor je uveden i v Závěrečném dokumentu prvního zvláštního zasedání o odzbrojení, kde se k problému kontroly v oblasti zbrojení říká: „Dohody o odzbrojení a omezení zbrojení mají stanovit přiměřená opatření (adequate measures) verifikace, která by byla uspokojivá pro všechny smluvní strany s cílem vytvořit nezbytnou důvěru a zajistit, aby tato opatření byla respektována všemi účastníky. Forma a modalita verifikace, které budou stanoveny specifickou dohodou, závisí na účelu, rozsahu a povaze dohody. Dohody zajistí účast smluvních stran ve verifikačním procesu přímo nebo prostřednictvím systému OSN. Tam, kde to bude vhodné, je možno využít několika metod verifikace a jiných procedur kontroly“.¹¹³

Tato opatření kontroly, přijatá na úseku odzbrojení, musí být v přímém souladu se zásadami a normami mezinárodního práva a mají odpovídat cílům, obsahu a charakteru odzbrojovacích opatření.¹¹⁴

5.1. Metody, prostředky, procedury kontroly

Z výše uvedeného je patrné, že při stanovování konkrétních prostředků kontroly je třeba vždy důkladně zvážit povahu smlouvy o regulaci zbrojení nebo odzbrojení a konkrétní metody či prostředky vybírat tak, aby výsledná kontrola byla adekvátní a účinná, tj. poskytovala včasný, jasný a přesvědčivý důkaz o souladu nebo nesouladu, pokud jde o dodržování dané smlouvy.¹¹⁵ Adekvátní a účinná kontrola vyžaduje užití různých konkrétních technik, jež je třeba kombinovat a doplňovat, neboť použití jen jednoho by mohlo způsobit zkreslení zjištěné skutečnosti a následně vyvolat pochybnosti a spory.

¹¹³ Disarmament, Vol. 1, N. 2, October 1978, s. 43.

¹¹⁴ MRÁZEK, J. op. cit. 1, s. 90

¹¹⁵ ONDŘEJ, J. op. cit. 21, s. 208

Mezi metody, resp. prostředky kontroly patří poskytování informací ostatním stranám dohody, inspekce na místě, technické prostředky kontroly a konzultace.

První a základní skupinou prostředků kontroly je poskytování informací. Tento prostředek kontroly není ovšem příliš spolehlivý, neboť pravdivost a úplnost poskytovaných informací záleží na straně, která údaje poskytuje. Údaje mohou být neúplné nebo zkreslené, a to buď úmyslně stranou, která je poskytuje nebo neúmyslně. Jedná se o skupinu prostředků nejméně narušující suverenitu pozorovaného státu, tedy za skupinu prostředků nejméně dotěrných. V některých případech dochází k poskytování a výměně dat smluvních stran, například při podpisu smlouvy nebo jejím vstupu v platnost, kdy smluvní strany předkládají údaje o stavu z hlediska vlastnictví a počtu jednotlivých zbraňových systémů či využití technologií, které by měly být kontrolovány danou smlouvou. Předpokladem této počáteční výměny informací je zjištění daného stavu věci, vůči kterému je poté hodnoceno plnění závazků obsažených v dané smlouvě.¹¹⁶

Příkladem může být smlouva INF, kdy Memorandum, které je součástí smlouvy, obsahuje vedle závazků, ke kterým se strany zavázaly, rovněž počty všech raket středního a kratšího doletu, včetně příslušných vypouštějících zařízení, kterými strany disponovaly k datu uzavření smlouvy. Smlouva INF obsahuje i povinnost stran obnovovat tyto údaje, což činí prostřednictvím Středisek pro snížení jaderného nebezpečí.

Vzhledem k závažnosti a složitosti předmětu smluv v oblasti odzbrojení, je prostředek kontroly spočívající v poskytování informací sám o sobě nedostačující k naplnění požadavku spolehlivé kontroly.

Dalším a jedním z nejúčinnějších prostředků kontroly je inspekce na místě, neboť slouží ke zjištění skutečného stavu věci. Jedná se o prostředek kontroly vyžadující spolupráci obou stran, resp. umožnění této činnosti pozorovanou stranou. Jejich výhodou je možnost přístupu do konkrétních objektů a v přímém kontaktu s konkrétními lidmi. Inspekce obsažené ve smlouvách o odzbrojení a omezení zbrojení jsou přísnými kontrolními ustanoveními pro zajištění jejich dodržování. Předmětem inspekci na místě mohou být jak mírová tak vojenská

¹¹⁶ THOMSON, D. B. *A Guide Nuclear Arms Kontrol Treaties, Russian Nonproliferation Programs Office*, Los Alamos National Laboratory, July 1999

zařízení. V těchto zařízeních mohou vykonávat podrobnou kontrolu inspektoři mezinárodní organizace, orgánu nebo jiného státu.

Inspekce na místě jsou považovány za tzv. dotěrná opatření (intrusive measures), a to zejména proto, že svým způsobem narušují suverenitu pozorovaného státu, i když se tak děje většinou v rámci předem přesně stanovených pravidel. „Za dotěrnější než národní technické prostředky jsou inspekce pokládány proto, že veškerá zařízení a objekty, na něž se vztahuje daná smlouva, podléhají jejich podrobné kontrole“.¹¹⁷

Možností využití inspekci na místě je mnoho. Může se jednat o jednorázové přímé účasti při nějaké události, periodické návštěvy až po ad hoc inspekce, resp. přepadové kontroly. Inspekce se vždy dějí podle předem stanovených pravidel, které záleží na podobě kompromisu dosaženého ohledně inspekci mezi smluvními stranami. Inspektoři se například nikdy nemohou pohybovat zcela volně a jejich činnost se řídí předem stanovenými pravidly a obvykle bývá stanoven i počet inspekci.¹¹⁸

Aby nedocházelo ke zneužívání kontroly, obsahují mezinárodní smlouvy o omezení zbrojení a odzbrojení různá ochranná opatření. Jsou jimi například ustanovení o důvěrných informacích, které se mohou týkat nejen zbraní, ale i obchodních a průmyslových tajemství. Ochranná opatření zahrnují například vyjmutí citlivých dokumentů ze služebních prostorů, zakrytí citlivých zařízení jako počítačů, elektronických systémů apod.

Zlomovým bodem z hlediska kontroly bilaterálních smluv o omezení zbrojení a odzbrojení byla smlouva INF uzavřená roku 1987, která jako první smlouva v právních dějinách kontroly jaderného odzbrojení obsahovala komplexní verifikační mechanismus, jehož součástí jsou i inspekce přímo na místě. Inspekce jsou upraveny v člancích XI až XIII, a rovněž v Protokolu o inspekci, který podrobně rozpracovává verifikační proces a s ním související otázky. Stranám bylo umožněno provádět návštěvy na území druhé strany a dalších zemí, kde byly střely rozmístěny. Každá ze stran měla právo provádět některé druhy inspekci po dobu třinácti let od vstupu smlouvy v platnost (čl. XI). Souběžně měly být užívány národní technické verifikační

¹¹⁷ ONDŘEJ, J. *Současná kontrola v oblasti odzbrojení a její metody a prostředky*, In: Mezinárodní vztahy, roč.33, č. 4, 1998, s. 31.

¹¹⁸ A Guide to Verification for Arms Control and Disarmament, Verification Research, Training and Information Centre (VERTIC), United Nations Association of Great Britain and Northern Ireland, 2002.

prostředky (čl. XII) a rovněž byla za účelem koordinace postupů vedoucích ke zvýšení účinnosti a efektivnosti dohody a vyřešení vzniklých případných otázek či problémů vzniklých při plnění přijatých závazků vytvořena Zvláštní verifikační komise.

Na systém, který zavedla smlouva INF a který byl založený na propojení inspekcí na místě a národních technických verifikačních prostředků, navázaly smlouvy START I a START II. Smlouva START I tento nastavený systém dále rozpracovala tak, aby dostatečně zajistila kontrolu snižování počtu jednotlivých typů strategických zbraní. Smlouva START II tento doplněný kontrolní mechanismus prakticky kompletně převzala. Národní technické verifikační prostředky bylo možné užívat pouze za předpokladu dodržení obecně uznávaných zásad mezinárodního práva. Inspekce na místě pak byly upraveny v čl. XI a Protokolem o inspekcích, který byl nedílnou součástí smlouvy. Strany mohly provádět celkem dvanáct typů inspekcí, přičemž inspekce na místě mohli vykonávat pouze předem nahlášení inspektoři. Pokud jde o smlouvu New START, ta prioritně spoléhá na národní technické prostředky kontroly, prostřednictvím kterých lze velmi dobře sledovat přesné počty a polohu strategických sil protistrany a to díky technologickému pokroku v posledních letech. Smlouva New START zároveň umožňuje provedení až 18 inspekcí na místě ročně, které jsou dvojího typu. Důležitá je také povinnost stran zřídit databázi zahrnující seznam celkového počtu hlavic rozmístěných na všech střelách na určité základně a s ní související povinnost smluvních stran tuto databázi aktualizovat na šestiměsíční bázi po celou dobu platnosti smlouvy.

Třetí skupina je tvořena technickými prostředky kontroly, které zahrnují pozorovací družice, letecké pozorování, seizmické stanice, radary apod. Vzhledem k méně omezujícím závazkům, které pro stát plynou z kontrol prováděných národními technickými prostředky kontroly, jsou tyto prostředky obsaženy ve všech bilaterálních smlouvách uzavřených mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací, resp. Sovětským svazem. Byly také využívány v době blokového rozdělení světa, a to protože kosmický prostor je volný pro užívání všem státům na základě principu rovnosti a pozorování z kosmu není zakázáno a není pro něj nutné zvláštní povolení.¹¹⁹ Tato kontrolní opatření stejně jako kontrolní opatření předešlé vyžadují také určitou součinnost kontrolovaného státu. Ve smlouvě INF v čl. XII odst. 2b je tato součinnost stanovena

¹¹⁹ ONDŘEJ, J. op. cit. 21, s. 215

povinností nezakrývat kontrolovaná zařízení při provádění kontroly z kosmu, rovněž i povinností stanovenou čl. XII odst. 3, která spočívá v umožnění provedení kontroly, například otevřením střechy zařízení, ve kterých jsou umístěny rakety a nechat je po určitou dobu otevřeny. Tato kontrola byla sice dostatečná v případě ověření počtu a typu antiraket, ICBM a SLBM, nemohla však odhalit možná porušení ustanovení zakazujících vývoj určitých kategorií zbraní.¹²⁰ V čl. XII smlouvy ABM stejně jako v čl. V Dočasné dohody o omezení útočných zbraní, bylo stanoveno, že strany mohou používat k verifikaci plnění ustanovení smlouvy pouze národní technické prostředky, používané v souladu s obecně uznávanými pravidly mezinárodního práva. Na základě ustanovení smlouvy ABM došlo ke zřízení Stálého poradního výboru se sídlem v Ženevě, v jehož rámci probíhalo jednání o plnění ustanovení a cílů dohody.

Čtvrtou skupinou prostředků kontroly obsažených v odzbrojovacích smlouvách jsou konzultace, které jsou do smluv vkládány pro případy, kdy je třeba vysvětlit určité nejasnosti či pochybnosti, které byly zjištěny jinými prostředky kontroly. Při konzultacích dochází spíše k řešení sporů mezi státy, než k faktickému zjištění stavu, čímž se konzultace liší od vlastní kontrolní činnosti. Projevem tohoto prostředku kontroly je vytváření speciálních orgánů, kterými jsou například poradní nebo kontrolní komise, jejichž úkolem je řešit otázky, které se týkají dodržování, případně možného obcházení smlouvy.

Jedním z prvních takových orgánů byla poradní komise zřízená na základě čl. XIII smlouvy ABM, jejímž úkolem bylo projednávání otázek, které se týkají plnění přijatých závazků a situací, které s tím souvisejí, a které mohou být pokládány za nejasné. Smlouvou SORT, uzavřenou mezi Spojenými státy americkými a Ruskem z roku 2002, byla zřízena společná komise, která byla jediným prostředkem pro ověřování závazků plynoucích z této smlouvy, a která se scházela minimálně dvakrát ročně.¹²¹

Státy mají v současné době možnost využívat široké palety verifikačních mechanismů, ta však ne vždy byla samozřejmostí. Ještě v době studené války byly státy odkázány pouze na informace, které jim poskytla druhá strana, případně informace, které se jim podařilo získat na základě špionáže. Obě strany si pečlivě střežily své citlivé informace týkající se vojenských

¹²⁰ SIPRI Research Report No. 5: Strategic Arms Limitation, The first Agreements, Stockholm 1972, s. 21.

¹²¹ ONDŘEJ, J. op. cit. 21, s. 218

zařízení, tudíž byly používány pouze nejméně rušivé prostředky kontroly, při kterých nebyla třeba účast státu vykonávajícího kontrolu na území státu kontrolovaného. V souvislosti s tím, jak se zvyšovalo riziko plynoucí z jaderných zbraní, přestávaly informace získané těmito prostředky kontroly postačovat. Ochota států nechat se kontrolovat prostřednictvím stále se zdokonalujících národních technických prostředků a ochota spolupracovat, spolu s ochotou povolit na svém území inspekce, se však vyvíjela velmi pozvolna v souvislosti s procesem růstu důvěry mezi státy.¹²²

Tento vývoj se významně projevil de facto v celé historii uzavírání smluv o kontrole jaderného zbrojení, resp. o jaderném odzbrojení. Jako první byla uzavřena smlouva PTBT z roku 1963, resp. LTBT, která neobsahovala žádná ustanovení o kontrole a jejichž verifikace byla spolehlivě možná prostřednictvím národních technických prostředků, aniž by bylo třeba přímé spolupráce smluvních stran, zejména tedy USA a SSSR.¹²³

V případě smluv o kontrole zbrojení mezi oběma supervelmocemi byl tento vývoj ještě patrnější. Sovětský svaz byl v době studené války v podstatě uzavřeným státem, který důsledně odmítal jakékoliv inspekce na místě a bez nichž nebylo možné efektivně kontrolovat plnění některých ustanovení. Ke změně v přístupu států ke kontrole dochází se zlepšením vztahů v polovině 80. let 20. století, kdy se začíná rozvíjet reálné odzbrojení. První skutečnou odzbrojovací smlouvou a smlouvou průlomovou, jak již bylo řečeno výše, byla smlouva INF, v níž byla stanovena přísná kontrolní opatření, zejména umožnění provedení inspekce na místě, doplněné o možnost kontroly za použití národních technických prostředků v kosmu, která znamenala průlom na straně SSSR. Stejně verifikační prostředky byly po zkušenostech se smlouvou INF aplikovány i ve smlouvě START I a smlouvě START II. Zatímco smlouva SORT z roku 2002 neobsahovala dostačující kontrolní opatření, smlouva New START představuje návrat k vyzkoušeným široce pojímaným kontrolním opatřením použitých ve smlouvě START I.

¹²² THOMSON, D. B. *A Guide to Nuclear Arms Control Treaties*, Russian Nonproliferation Programs Office, Los Alamos National Laboratory, July 1999.

¹²³ BUNN, G. *Arms Control by Committee: Managing Negotiations with the Russians*, Stanford university Press, Stanford, Kalifornie, 1992

Závěr

V mé práci jsem se pokusil zmapovat vývoj bilaterálních smluv uzavíraných mezi Spojenými státy americkými a Ruskou federací v oblasti jaderného odzbrojení, jejichž prostřednictvím jsem poukázal na obraz nejen vývoje strategických koncepcí obou států před i po skončení studené války, ale také jejich přístup k oblasti odzbrojení, jako jednoho z prostředků sloužícího k zajištění mezinárodní bezpečnosti vůbec.

Z práce je možné sledovat vývoj ve stanovování limitů pro zbraňové systémy, které jsou podstatnou součástí každé smlouvy, a které mají vypovídající hodnotu o rozsahu odzbrojení, ale také vývoj kontrolních opatření. Dalo by se říci, že ty odpovídají společenskému klimatu a vzájemné důvěře mezi státy navzájem. Jejich vývoj i úspěchy jsou úzce spjaty s tím, jak se proměňovaly vztahy někdejších rivalů, supervelmocí studené války. Odzbrojovací smlouvy bilaterálního charakteru tak lze do určité míry považovat za jakýsi produkt své doby. Zatímco v době studené války byla užívána co nejméně dotěrná kontrolní opatření, spočívající především v pouhé výměně informací poskytované si stranami vzájemně, v dnešní době je používán velice sofistikovaný verifikační systém, vyžadující rozsáhlou spolupráci obou smluvních stran a dostatečnou důvěru mezi státy.

Obsáhlejší historickou částí práce jsem se snažil dostatečně popsat situaci po druhé světové válce a především v době studené války, která vzhledem k ochlazení vztahů obou velmocí a neústupnosti stran ve svých postojích, byla dosti komplikovaná. Změna mezinárodních poměrů v 80. letech, zvláště pak 90. let 20. století vytváří materiální předpoklady pro rozvoj odzbrojení. V první polovině 90. let došlo k naplnění nadějí do ní vkládaných.

Dobrym příkladem mohou být jednání *SALT I* a *SALT II*, které velmi dobře zrcadlí politické možnosti tehdejší doby v níž vznikaly a které představují jakýsi první výraznější úspěch americko-sovětského odzbrojovacího procesu. Velký význam ve své době přinesla smlouva *INF*, která byla první skutečnou odzbrojovací smlouvou v oblasti strategických útočných zbraní a která měla významnou roli nejen ve vojensko-strategické, ale i v politické symbolické rovině. Nejen, že znamenala skutečnou eliminaci jedné třídy střel obou supervelmocí, ale rovněž obsahovala velmi podrobnou úpravu verifikačních mechanismů, včetně prvně

zakotvené možnosti provést inspekce na místě. Stala se vzorem pro budoucí bilaterální smlouvy přijímané v této oblasti.

Změna politické situace na konci 90. let, tedy na konci studené války, a s tím spojená proměna vztahů dvou jaderných supervelmocí, se výrazným způsobem dotkla i bilaterálních dohod přijímaných na počátku 21. století. Smlouvy *START I* a *START II* se výrazně inspirovaly smlouvou *INF*, jak je řečeno výše, a to nejen převzetím důsledných verifikačních opatření, ale rovněž i nastavením konkrétních limitů pro strategické zbraně.

Na počátku 21. století je patrné určité zpomalení odzbrojovacího procesu, který je dán zejména zvýšeným zájmem USA dávat přednost jednostranným akcím, pokud jde o zbraně hromadného ničení. Zároveň také vytvoření systému protiraketové obrany proti případnému použití balistických střel, zejména ze strany některých států, které jsou podezírány ze snah získat jaderné zbraně. Systém protiraketové obrany byl sporným bodem celé řady smluv a také jedním z důvodů neschválení smlouvy *START II* ruským parlamentem. Rozdílné pohledy USA a Ruska na problematiku protiraketového systému vedly také k odstoupení USA od smlouvy *ABM* v roce 2001, jež souvisí s možností vypovězení smlouvy z důvodů zvláště závažných okolností národního zájmu, které USA v tomto případě využily.

Počátek 21. století je spojen zejména s uzavřením smlouvy *New START* v roce 2010, která je považována za krok k dosažení světa bez jaderných zbraní. Jedná se o velice očekávaný dokument, u kterého se ukáže až časem, zda naplňuje do něj vložené naděje. Smlouva *New START* nahrazuje smlouvu *START I*, jejíž platnost skončila v roce 2009. Z ní přebírá smlouva *New START* řadu prvků, ať už jde o limity tykající se strategických útočných arzenálů, stejně jako systém důsledných verifikačních opatření, jejichž snahou je zabránit možným myšlenkám či pokusům porušit závazky, které stranám ze smlouvy plynou. Rovněž je obdobím mírného ochlazení vztahů mezi USA a Ruskem, které trvalo od 90. let. Boj proti terorismu je na jednu stranu tmelícím prvkem a na druhou stranu možná trochu překvapivě i zdrojem sporu. Tyto spory mohou vznikat z opatření či kroků učiněných v rámci tohoto boje. Jsou jimi například americká invaze do Iráku či americký záměr výstavby amerického protiraketového deštníku. Činitelem ovlivňující prostředí uzavírání bilaterálních odzbrojovacích dohod jsou také aktéři, ať státní či nestátní, pokoušející se o získání vlastní jaderné zbraně. Cílem USA a Ruska je tyto aktéry donutit k upuštění od těchto snah a přinutit je k dodržování pravidel režimu nešíření jaderných

zbraní. To je zpravidla podmíněno požadavkem na redukci jaderných arzenálů obou velmocí vzhledem ke skutečnosti, že možnost obrácení jaderných zbraní proti sobě je v současnosti velmi málo reálná. Dalo by se říci, že v současné době není obava z použití jaderných zbraní USA a Ruskem, ale spíše z použití jiným státem nebo nestátním aktérem, především teroristickou skupinou.

Z výše uvedeného není sporu o vedoucí úloze USA a Ruska v oblasti jaderného zbrojení, které probíhá pouze na dvoustranném základě, což je dáno vlastnictvím 95% všech jaderných zbraní těchto zemí. K dosažení světa bez jaderných zbraní je třeba, aby se plán a vyvíjení odzbrojovacích iniciativ stal předmětem zájmu všech jaderných i nejaderných států a to bez ohledu na jejich velikost a počet obyvatel. Velmi příznivě by tento postup ovlivnila případná ratifikace smlouvy *CTBT* Spojenými státy, která by mohla pozitivně ovlivnit i jiné státy, jejichž podpis a ratifikace je pro vstup smlouvy v platnost hlavní podmínkou.

Je možné očekávat, že pokud zůstane zachován partnerský vztah obou mocností, dojde k brzkému zahájení dalších kontrolně odzbrojovacích jednání, zaměřených na snížení podstrategických a skladovaných jaderných zbraní. Rovněž lze očekávat zvýšené úsilí zaměřené na posílení vnitřní i vnější bezpečnosti jaderných materiálů a i v manipulaci s nimi, s cílem předejít jejich možnému zcizení a zneužití teroristickými organizacemi, které o ně stále více usilují.

Použitá literatura

Česká literatura

1. BŘÍZA, V. *Kontrola, regulace a úprava jaderného zbrojení*. Praha: Karolinum, 2010
2. CUELLAR, J. P. *Osn a odzbrojení*, 1985
3. ČEPELKA, Č. *Právní garantování oblasti bez jaderných a chemických zbraní ve střední Evropě*. Praha: Sborník příspěvků k aktuálním otázkám mezinárodního práva a politiky III, 1989
4. DIVÍŠ, J. *Odzbrojení a kontrola*, Praha: Naše vojsko, 1988
5. HOBZA, A. *Úvod do mezinárodního práva mírového*. Část II. Praha: 1935
6. KUCHYŇKOVÁ, P., SUCHÝ, P. *Vývoj a výsledky procesů zbrojení a odzbrojení*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2005
7. MALENOVSKÝ, J. *Otázka systémů mezinárodního práva a jeho podsystémů*. Praha: SMP 21 Academia, 1988
8. MRÁZEK, J. *Právo mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení*. Praha: Academia, 1990
9. NÁLEVKA, V. *Horké krize studené války*, Praha: Vyšehrad, 2010
10. ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004
11. ONDŘEJ, J. *Mezinárodněprávní úprava kontroly odzbrojení*. Praha: Karolinum, 1999
12. ONDŘEJ, J. *Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti*. 2. rozšířené vydání, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008
13. PITSCHMANN, V. *Jaderné zbraně: Nejvyšší forma zabíjení*. Praha: Nakladatelství Naše vojsko, 2005
14. POTOČNÝ, M. a kol. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky*, IV. Praha: Svoboda, 1982
15. POTOČNÝ, M. *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky*, V. Praha: Svoboda, 1986
16. POTOČNÝ, M., ONDŘEJ, J. *Mezinárodní právo veřejné: zvláštní část, VI., dopl. a rozš. vyd.*, Praha: C. H. BECK, 2011

17. POTOČNÝ, M. ONDŘEJ, J. Mezinárodní právo veřejné, zvláštní část. 4. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003
18. *Soudobá vojenská technika*, Praha: Naše vojsko, 1960
19. TŮMA, M. *Jaderné odzbrojení Utopie, nebo projev politického realismu?*, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., 2011
20. TŮMA, M. Mírové využívání jaderné energie, nešíření jaderných zbraní a jaderné odzbrojení, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009
21. TŮMA, M. Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika, Plzeň: Ústav mezinárodních vztahů, 2011
22. VAJNAR, V., VEJVODA, M. *Odzbrojení 1945-1975*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976

Světová literatura

23. *Arms control and disarmament agreements Texts and histories of the negotiations*, United States arms control and disarmament agency 1990 edition, Washington, 1990
24. BERKOWITZ, B. D. *Calculated Risks: A Century of Arms Kontrol, Why It Has Failed, and How It Can Be Made to Work*, Simon & Schuster, New York 1987
25. BLACKETT, P. M. S. *Far, War and the Bomb, Military and Political Consequences of Atomic Energy*. McGraw-Hill Book, New York 1949
26. CIRINCIONE, J. *The Deadly Arsenals. Tracking Weapons of Mass Destruction*. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.2002
27. DEWITT, H. E. *Debate on a Comprehensive Nuclear Weapon Test Ban*, In: Levine, Carlton
28. GOLDBLAT, J. *Arms Control, The New Guide to Negotiations and Agreements*. London: Sage Publications, 2002
29. KELSEN, H. *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*. New Jersey: The Lawbook Exchange Union LTD, 2000
30. OPPENHEIM, L. *International Law*, vol II Disputes, War and Neutrality, seventh edition, edited by H. Lauterpacht. New York, Toronto: Longham's, Green and co London, 1952
31. QUINLAN, M. *Thinking about Nuclear Weapons: Principles, Probleme, Prospects*, New York, Publisher in the United States by Oxford University Press Inc., 2009

32. SHEEHAN, M. *Arms Control, Theory and Practice*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1988
33. TALBOTT, S. *Endgame: The Inside Story of SALT II*. New York: Harper & Collins, 1979
34. The international law association, *Report of the sixty-eighth conference Taipei, Taiwan, Republic of China*, London, 1998

Ostatní použité zdroje

35. KIMBALL D. G. *Obama's Nuclear Challenge*, Arms Control Today – Arms Control Association (July/August 2013) [online] 2009. Dostupný z WWW: http://www.armscontrol.org/act/2013_0708/Focus
36. KRAMER, Andrew, E. *Arms treaty advances in Russian parliament*, International Herald Tribune, 26. 1. 2011
37. KRISTENSEN, H. M. *New START Delay: Gambling With National and International Security*, Security, 2010, dostupný z WWW: <http://blogs.fas.org/security/2010/11/newstart-2/>
38. MRÁZEK, J. *Právo mezinárodní bezpečnosti*. Právník 1982, č. 8
39. ONDŘEJ, J. *Současná kontrola v oblasti odzbrojení a její metody a prostředky*, In: Mezinárodní vztahy, roč. 33, č. 4, 1998, str. 31.
40. THIELMANN, G. *New START: A Missile-Defense-Friendly Treaty*, Arms Control Today – Arms Control Association, Volume 1, Number 31, November 16, 2010. Dostupný z WWW: <http://www.armscontrol.org/issuebriefs/NewSTARTMissileDefense>
41. WEISS, T. *Je New START adekvátní reakce na aktuální bezpečnostní hrozby?*, Mezinárodní politika, Rubrika: Světová bezpečnost po New Start, 10.11.2010, s.6
42. WOOLF, A. F. *Strategic Arms Control After START: Issues and Options*, Congressional Research Service, CRS Report for Congress (March 4, 2010), 2010, dostupný z WWW: <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/R40084.pdf>
43. WOOLF, A. F. *Nuclear Arms Control: The Strategic Offensive Reductions Treaty*. Congressional Research Service , 2010. Dostupný z WWW: <http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL31448.pdf>

44. *Intenational Court of Justice: Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, advisory opinion, 8 July 1996, dostupný z WWW: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>

Internetové zdroje:

45. FEDERATION OF AMERICAN SCIENTISTS, <<http://www.fas.org/nuke/control/start2/>>

46. ARMS CONTROL ASSOCIATION, <<http://www.armscontrol.org/>>

47. CNN NEWS ARCHIVE, <<http://www.cnn.com>>

48. U.S. DEPARTMENT OF STATES, <<http://www.state.gov>>

49. STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE,
<<http://www.sipri.org/>>

50. UNITED NATIONS ORGANIZATION, <<http://www.un.org/en/>>

51. MEDIÁLNÍ ARCHIV NEWTON MÉDIA A.S., <<http://mediasearch.newtonit.cz>>

52. BRITSKÉ LISTY, <<http://www.blisty.cz>>

53. THE WHITE HOUSE, <<http://www.whitehouse.gov/>>

54. INTERNATIONAL HEROLD TRIBUNE, <<http://www.iht.com/>>

Tyto zdroje jsou platný k datu 4. 4. 2014.

SHRNUTÍ

Cílem této práce bylo zmapování historického vývoje smluv o odzbrojení mezi Ruskou federací a Spojenými státy americkými a to od konce 2. světové války až po aktuální – poslední smlouvu *NEW START* uzavřenou v roce 2010. Toto období zahrnuje kola jednání *SALT*, *SALT II*, *INF* přes smlouvy *START I*, *START II*, která nikdy nevešla v platnost, až po *NEW START*. Práce analyzuje smlouvy nejen prostřednictvím samotných textů smluv, popř. návrhů, ale také jednáních, které vedly k uzavření smluv včetně stručného popisu historického pozadí, v němž byly uzavřeny. Poněkud větší pozornost v práci je věnována smlouvě *NEW START*, která čerpá ze zkušeností plynoucích z předchozích smluv. Práce je rozdělena do 5 kapitol, kdy první z nich se zabývá teoretickým vymezením pojmů, které jsou nutné k dostatečnému pochopení textu smluv. Další kapitoly jsou koncipovány tak, že vždy po krátkém uvedení historického pozadí následuje rozbor smlouvy, popř. jejích jednotlivých článků a jejich srovnání se smlouvami předchozími. Poslední kapitola je pak zaměřena na problematiku kontroly plnění smluvních závazků v rámci smluv z oblasti jaderného odzbrojení. V rámci této kapitoly je tak dán přehled základních mechanismů kontroly v mezinárodních smlouvách o odzbrojení, který slouží ke srovnání jednotlivých smluv.

ABSTRACT

The goal of this thesis was to map historical progress of disarmament agreements between Russian Federation and The United States of America from the end of the World War II, through the Cold War and ending in the present, formulated by the latest agreement NEW START made in 2010. This period of time includes rounds of negotiations about SALT, SALT II, INF agreement, through START I, START II, which never came in effect, ending with NEW START. Thesis is analyzing agreements not only via itself agreement's lines or proposals but also with their negotiations that led to formation of the agreements including brief historical background in which they were formatted. Rather bigger attention in this thesis is dedicated to the NEW START agreement which gained experience from past agreements. Thesis is divided into 5 chapters where the first chapter is dealing with theoretical delimits of terms which are necessary for sufficient understanding of the textual mater of these agreements. Other chapters are designed so that after every short introduction of the historical background is following analysis of the agreements or their particular links and their comparison with the previous agreements. Last chapter is focused on the issues about controlling the fulfillments of the agreements under the agreements about nuclear disarmament. Under this chapter is given a survey of basic mechanisms about control in international disarmament agreements which serve for comparison of individual agreements. In the end of this thesis is adjustment of the present situation including possible future development of international relations or agreements.

KLÍČOVÁ SLOVA: odzbrojení, omezení zbrojení, smlouvy SALT I, SALT II, INF, SORT, START I, START II, NEW START, kontrola

KLÍČOVÁ SLOVA ANGLICKY: disarmament, arms limitation, treaties SALT I, SALT II, INF, SORT, START I, START II, NEW START, verification